

Kabir Azâbı İle İlgili Bazı Hadîslerin Metin ve İçerikleri Üzerine Bir İnceleme

Veysel ÖZDEMİR*

Özet

Hadîs değerlendirmeleri isnâd ve metinler üzerinde yapılacak araştırmalar neticesinde yapılır. İşbu kuraldan hareketle bazı çevrelerce zayıf veya makul olmadığı gerekçesiyle reddolunan kabir azâbı ile alakalı bazı hadîslerin sıhhat değerlendirmesi hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda mezkûr hadîslerin isnâdları bir önceki makalemizde ele alınarak incelenmiş ve isnâdları bakımından sahîh oldukları sonucuna varılmıştır. Bu çalışmada ise aynı hadîslerin metin ve içerikleri üzerine araştırmalarda bulunarak sıhhatleri sorgulanacaktır. Hadîslerin metin ve içeriklerinin tenkît ve tetkikleri bazı usul ve esaslara göre yapılan ilmi bir işlemdir. Buna göre metin tenkîdinde hadîslerin bütün metinleri bir araya getirilerek orjinaline en yakın metinler aranacaktır. İçerikleri ise Kur'ân'a, hadîslere, tarihe, akla ve bilimsel gerçeklere arz edilerek bu alanlara uygunluğu tartışılacak, neticede ise hadîslerin metin ve içerik yönünden sıhhati noktasında değerlendirmelerimizi arz edeceğiz.

Anahtar kelimeler: Metin Tenkîdi, İçerik Tetkiki, Kabir Azâbı, Sünnet, Hadîs, Hurma Dalı, Koğuculuk, İdrar.

A Study on Text and Content of some Hadith Related to the Punishment of the Grave

Abstract

The assessments of Hadith are done according to the result of the search have been carried on attributed and text. Starting from these rules, it is aimed to evaluate the health of some hadith related to grave punishment that are seen weak or unreasonable by some sections. According to this aim, the attribution of mentioned hadith was dealed

* Yrd.Doç.Dr., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı [veysel23@gmail.com].

in our previous article and was concluded that they were genuine in terms of attributing. In this study, the health of the same hadith will be questioned by making research on the text and content. The criticisms and investigations on the text and content of Hadith is a scientific process that made according to certain procedures and principles. According to this, the closest texts to the original will be looked for by bringing all the hadith texts together in textual criticism. And the contents will be discussed by offering to the areas of the Qur'an , hadith , history, mind and to the scientific facts of conformity, and then, we will present our evaluations about the health of the hadith at the point of the text and content.

Keywords: Textual Criticism, Contextual Criticism, Punishment of the Grave, Sunnah, Hadith, Palm Branch, Bandy About, Urine.

Giriş

Tarih boyunca hadîsleri kabulde birbirinden farklı değerlendirmeler olagelmiştir. Muâsır âlimlerden Babanzâde Ahmed Naim (ö. 1934) hadîs rivâyetlerinin kabulünde öne çıkan yaklaşımları üç başlık altında toplamaktadır. Birinci grup; en büyük önemi isnâda vererek, isnâdının muttasıl, râvîlerinin de sika olması hâlinde başka bir araştırma yapmaksızın hadîsin sıhhatine hükmetmektedir. Bu görüşe göre birbirine muhalif iki rivâyetten daha sika olan râvînin hilafına olan şaz rivâyete dâhi sahîh hükmü verilmektedir. İkincisi ise senede hiçbir ehemmiyet vermeden metne bakıp, metnin muhtevâsının makul olması, mezhep ve meşrebine uyması hâlinde o hadîslerle amel etmektedir. Hatta bazı fırkalar kendi mezhebine muvafık görmedikleri hadîsleri her türlü illetten sâlim olmasına rağmen “akla aykırıdır” diyerek reddetmişler, mezheplerine muvafık gelen zayıf hadîsleri ise kabul etmişlerdir. Üçüncü grup ise hadîslerin kabulünde isnâd ve metne dengeli bir şekilde yaklaşp, Hz. Peygamber’in kastını sened ve metni beraberce araştırma metodunu tercih etmişlerdir. Bu son grubu Ahmed Naim mu’tediller olarak takdim etmiştir¹. Buna göre hadîs değerlendirmesi sadece akıl perspektifinden değil; hadîsin sened, metin ve daha birçok etkileyici unsuru göz önüne alınarak bütünlük içerisinde yapılmalıdır.

¹ Babanzâde Ahmed Naim, *Hadîs Usûlü ve Hadîs Istılâhları*, (Yay. haz. Hasan Karayığit), Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 274-75.

Hız. Peygamber'in hasâisinden kaynaklanan sözleri veya yapmış olduğu birtakım davranışlarının yazılı formu olan hadîsleri aklî olup olmadıklarından hareketle değerlendirmek veya hadîsçileri bu gibi hadîsleri eserlerinde tahrîc etmelerinden ötürü itham etmek doğru olmasa gerektir. Çünkü bir hadîsin sahîh veya zayıf olduğuna ancak bazı merhalelerden sonra hükmedilebilir. Nitekim hadîsler sıhhat bakımından değerlendirmeye tâbi tutulurken isnâdlar yani o haberi nakleden râvîlerin durumları araştırılır ve ilgili râvîlerin hadîsi aslına uygun olarak nakledip etmedikleri tedkîk edilir. Dolayısıyla bir haberin doğru olmasının ilk şartı güvenilir kişiler tarafından nakledilmesidir. Bu yüzden hadîs âlimleri hadîslerin sıhhat değerlendirmesinde önceliği isnâda vermişlerdir. Biz de ilk çalışmamızda Hız. Peygamber'e nispet edilen ve kabirde azâb gören kişi veya kişilerin mezarlarına hurma dalı dikerek azâblarının hafifletilmesini temenni ettiği hadîsler; senedleri bakımından incelenmiş ve isnâdlarının sahîh oldukları sonucuna varılmıştır². Ancak bir hadîse sahîh hükmü verebilmek için metnin de Hız. Peygamber'e aidiyetinin tespit edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada mezkûr hadîsler metinleri ve içerikleri bakımından tenkîde tâbi tutulacaktır.

Târih boyunca birçok âlim, idrardan sakıdırma, gıybet ve koğuculuğun büyük günah oluşu gibi konularda kabir azâbı ile ilgili rivâyetleri delil olarak kullanmıştır. Ne var ki son zamanlarda dini nasları, özellikle de hadîsleri sistemsiz ve disiplinsiz bir şekilde önce akıl süzgecinden geçirme, bir başka deyişle hadîsleri kabul veya red konusunda aklı esas alma düşüncesindeki bazı kimseler bu gibi hadîsleri, akla uygun olmadıkları ve mantık dışı oldukları gerekçesiyle reddetmektedirler. Hadis tenkidinde elbette akıl kriteri de vardır ancak önem sırasına göre öncelikli olanların ihmal edilmesi ayrıca bir usul hatası olarak ortada durmaktadır. Bu çalışmanın asıl hedefi ise "Kabir azâbı"nın varlığını isbat etmek olmayıp, bu konuya delil olarak kullanılan ve akla muhalif olduğu iddiasıyla reddedilen rivâyetlerden birinin sıhhat değerlendirmesini yapmaktır.

Hadîslerin metinlerinin tenkîd veya tedkîki ile içerikleri veya muhtevâlarının tenkîd ya da tahlîlinin bazı usûl ve esasları vardır³. Bu

2 Bkz. Veysel Özdemir, "Kabir Azâbı İle İlgili Bazı Hadîslerin İsnadları Üzerine Bir İnceleme", *EKEV Akademi Dergisi – Sosyal Bilimler* -, 2014, cilt: XIX, sayı: 59, s. 265-330.

3 Metin tetkik veya tenkîd usûlü için bkz. M. Hayri Kırbaoğlu, *Alternatif Hadîs Metodolojisi*, Kitâbiyât Yayınları, Ankara, 2002, s. 167-70; Salahattin Polat, *Metin Tenkîdi*, İFAV, İstanbul,

çerçevede hadîslerin önce metinleri tenkîd ve tedkîke tâbi tutulacak yani hadîslerin bütün tarîkleri bir araya getirilmek sûretiyle metinler arasındaki muhtemel farklılıklar tespit edilerek metin; tashîh ve yeniden inşa edilecek⁴, böylelikle mümkün olan en sağlıklı metnin ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır⁵. Daha sonra hadîsin içeriği veya muhtevâsı Kur'ân'a, hadîslere, tarihi bilgilere ve akla arz edilip son olarak bilimsel veriler ışığında izâh edilme imkânı tartışılacaktır.

A. Hadîs Metinlerinin Tenkîd veya Tedkîki

Hadîs metinlerinin sağlam olup olmadığının ortaya çıkarılması ya da tashîh edilmesi bazı usûl ve esaslara göre yapılmaktadır. Aslında metin tenkîd veya tedkîki, sened tenkîdinden bağımsız değildir. Çünkü metnin tenkîdi için ilk önce hadîsin bütün varyantlarının toplanması yani hadîsin tahrîcinin yapılarak isnâd şemasının oluşturulması gerekmektedir ki önceki çalışmamızda bu yapılmıştı. Bu çalışmada ise hadîsin bütün metinleri bir araya getirilerek varsa metinlerdeki lafız farklılıkları, râvîlerden, mânâ ile rivâyetten, ihtisâr veya taktî'den kaynaklanan tasarruflar ortaya çıkarılıp, orjinaline en yakın metin inşa edilmeye çalışılacaktır⁶. Burada öncelikle hadîslerin tüm tarîklerine ait metinler birbirlerine yakınlıklarına göre zikredilecektir.

a. Hadîslerin tespit edilebilen bütün rivâyetleri

Kabirler üzerine hurma çubuğu dikerek kabirde yatanların azâblarının hafifletilmesinin ümit edilmesi ile ilgili Hz. Peygamber'e isnâd edilen hadîsler, metinlerindeki farklılıklardan dolayı üç grupta incelenecektir. Nitekim hadîslerin metinlerine bakıldığında bu rivâyetlerin üç farklı olaya işaret ettiği, dolayısıyla üç grup altında değerlendirilmeye müsait oldukları görülür. Her ne kadar Nevevî (ö. 676)⁷, Ebû'l-Abbâs el-Kurtubî (ö.

2010, s. 303-305. Metin veya içerik tenkîd usûlü ya da esasları için bkz. Kırbaçoğlu, *a.g.e.*, s. 185-328; Misfir b. Gurmillah ed-Dümeynî, *Hadîs'te Metin Tenkîdi Metotları*, (çev: İlyas Çelebi, Adil Bebek, Ahmet Yücel), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 54-95; Mustafa Ertürk, *Metin Tenkîdi (Gayb ve Fiten Hadîsleri Örneği)*, Fecr Yayınevi, Ankara, 2005, s. 59-105.

4 Polat, *Metin Tenkîdi*, s. 295.

5 Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadîs Metodolojisi*, s. 170-71.

6 Polat, *Metin Tenkîdi*, s. 303. Metin inşası hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Emin Özafşar, *Hadîsi Yeniden Düşünmek Fıkhi Hadîsler Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1998, s. 195-234.

7 Hâfız Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. Abdülazîz b. Abdillâh b. Bâz), I-XIII+I, Dâru'l-Feyhâ, Dîmaşk, 1421/2000, I, 417; Bedrûddîn Ebî Mu-

656)⁸ ve Enbiya Yıldırım⁹ bu rivâyetlerin hepsinin bir olaya ait olduğunu beyân etse de İbn Hacer (ö. 852)¹⁰, el-Aynî (ö. 855)¹¹, eş-Şınkâtî (ö. 1354)¹² ve el-Cilânî¹³ bu hadîslerin üç, Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö. 671) ise iki farklı zamanda yaşanmış olaylar olduğunu ifade etmişlerdir¹⁴. Kâdı 'Iyâz (ö. 544) da bu çalışmada üçüncü hadîs olarak adlandırılan Câbir rivâyeti ile birinci hadîsin birbirinden farklı olup olmadığı hususunda mütereddit kaldığını beyân etmiştir¹⁵.

Birinci hadîs Ebû Bekre (ö. 51), Ebû Hureyre (ö. 58), İbn Abbâs (ö. 68), Câbir b. Abdillâh (ö. 78), Ebû Umâme (ö. 86) ve Enes b. Mâlik (ö. 93), ikincisi Ebû Hureyre ve Ya'lâ b. Siyâbe (ö. ?), üçüncüsü ise sadece Câbir yoluyla Hz. Peygamber'den nakledilmiştir. Bu üç hadîsten bir ve ikincisi, kaynaklarda birçok tarîkten, üçüncüsü ise sadece bir tarîkten rivâyet edilmiştir. Çok sayıda tarîki olan ilk iki hadîsin metinlerinde birbirlerinden farklı lafızlarının olup olmadığını tespit etmek için bütün tarîklerin bir araya getirilmesi gerekmektedir. Bunun için ise öncelikle Hz. Peygamber'den bu hadîsi alan sahâbîler ve onların kaynaklardaki metinleri, birbirlerine en yakın tarîkleri yani aynı sahâbî, tâbî veya etbâuttâbîinden gelen metinler peşpeşe sunulmak suretiyle ayrı ayrı tablolar halinde gösterilecektir. Ancak bu işlem yapılırken her bir hadîs – aşağıdaki maddelere göre – altı kısım hâlinde düşünülecek ve hadîsler tablolar içerisinde verilirken orjinal

hammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), I-XV, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrût, 2009, III, 178. İbn Hacer ve el-Aynî Nevevî'nin bu görüşte olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedirler. Ancak Nevevî'nin *Şerh'*ine baktığımızda bu yoruma açık bir şekilde değinmediği, olsa bile bunun bir îmanın ötesine geçemeyeceğini, hatta ifadelerinden bu neticenin çıkmayacağını dâhi söyleyebiliriz. Bkz. Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, I-IX, Mektebetü'l-Îmân, Kâhire, tsz. II, 175.

8 Ahmed b. Ömer b. İbrahim el-Kurtubî, *el-Mufhim limâ Eşkele min Telhîsi Kitâbi Müslim*, (thk. Muhyiddin Dîb Metû, Yûsuf Ali Büdeyvî, Ahmed Muhammed es-Seyyid, Mahmûd İbrahim Bezzâl), I-VII, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1417/1996, I, 553.

9 Enbiya Yıldırım, *Geleneksel Hadîs Yorumculuğu*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2007, s. 289.

10 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 416-17.

11 el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, III, 178.

12 Muhammed el-Hıdr eş-Şınkâtî, *Keşeru'l-Me'âni'd-Derârî fi Keşfi Habâyâ Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1415/1995, V, 138.

13 Fadlullah el-Cilânî, *Fadlullahî's-Samed fi Tevdîhi'l-Edebi'l-Müfred*, I-II, Mektebetü Dâri'l-İstikâme, y.y., 1416/1995, II, 199.

14 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *et-Tezkire fi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umuri'l-Âhire*, (thk. I'sâmuddîn es-Sebâbitî), Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1424/2003, s. 116.

15 Ebû'l-Fadl 'Iyâz b. Mûsâ b. 'Iyâz el-Yahsûbî, *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâidi Müslim*, (thk. Yahyâ İsmail), I-VII, Dâru'l-Vefâ, y.y., 1419/1998, II, 120.

metinlerindeki cümleler bu altı bölüm altında tasnif edilecektir. Bu altı bölüm şu bilgileri içermektedir:

1. Râvînin, olayın gerçekleştiği yere dair bilgi verdiği veya olaya ait giriş yaptığı bölüm.
2. Hz. Peygamber'in kabirlerde yatan kişilerin azâb gördüğünü haber verdiği bölüm.
3. Hz. Peygamber'in kabirlerdeki kişilerin azâb görme sebeplerinin ne olduğu hakkında bilgi verdiği bölüm.
4. Hz. Peygamber'in hurma dalı istemesi ve bunun getirilmesi ile ilgili bilginin yer aldığı bölüm.
5. Hurma dalını kabirlere kimin, nasıl ve ne şekilde koyduğuna dair bilginin olduğu bölüm.
6. Hurma dalının ne için kabirlere koyulduğuna dair bilginin bulunduğu bölüm.

1. Birinci Hadîs

1.1. İbn Abbâs'dan gelen rivâyetler¹⁶

İbni Abbâs'tan gelen rivâyet çok sayıda kollara ayrıldığı için İbn Abbâs'dan hadîsi alan iki tâbîî âlim Mücâhid b. Cebr (ö. 102) ve Tâvus b. Keysân'dan (ö. 106) gelen rivâyetler ayrı başlıklar hâlinde verilecektir.

16 Bu tablolarda musannif adları altında hadîslerin isnâd şemalarında kullanılan kodların anlamı şöyledir: İA: İbn Abbâs, M: Mücâhid b. Cebr, T: Tâvus b. Keysân, V: Vekî' b. Cerrâh, EM: Ebû Mu'âviye Muhammed b. Hâzım, AZ: Abdolvâhid b. Ziyâd, C: Cerîr b. Abdilhamîd, EB: Ebû Bekre, B: Bahr b. Merrâr, AB: Abdurrahman b. Ebî Bekre, CA: Câbir b. Abdullah, EM: Enes b. Mâlik, EU: Ebû Umâme, EH: Ebû Hureyre, Y: Ya'lâ b. Siyâbe. Musannif adları bölümlerinde zikredilen dipnotlar, makalenin sonunda topluca verilecektir.

1.1.1. Mücâhid b. Cebr ← İbn Abbâs tarîkiyle gelen rivâyetler

Musannıf Adı	-1- Râvînin olayın gerçekleştiği yere dair bilgi verdiği veya olaya ait giriş yaptığı bölüm	-2- Hz. Peygamber'in kabirlerde yatan kişilerin azâb gördüğünü haber verdiği bölüm	-3- Hz. Peygamber'in kabirlerdeki kişilerin azâb görme sebeplerinin ne olduğu hakkında bilgi verdiği bölüm	-4- Hz. Peygamber'in hurma dalı istemesi ve bunun getirilmesi ile ilgili bilginin yer aldığı bölüm	-5- Hurma dalını kabir- lere kimin, nasıl ve ne şekilde koyduğuna dair bilginin olduğu bölüm	-6- Hurma dalının ne için kabirle- re koyulduğuna dair bilginin bulunduğu bölüm
Tayâlisi' (İA-M-1)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabrin başına gelince şunları söyledi:	"Şüphesiz şu iki kişi azâb görüyor ancak azâbları büyük bir şeyden dolayı da değildir."	"Onlardan biri insanların etlerini yiyordu. Diğeri ise koğucuydu."	Sonra yaprakları soyulmuş taze bir hurma dalı istedi. Dal getirilince ikiye böldü.	Bir yarısını bu kabre, öbür yarısını ise diğer kabrin üstüne koydu.	"Bu iki çubuk yaş kaldığı müddetçe bu şahısların azâblarının hafifletilmesini umuyorum." buyurdu.
İbn Hibbân' (İA-M-2)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	"Şüphesiz şu iki (kabirde yatan) kişi azâb görüyor ancak azâbları büyük bir şeyden dolayı da değildir."	"Koğuculuk ve bevl."	Sonra yaprakları soyulmuş taze bir hurma dalı istedi. Dal getirilince ikiye böldü.	Her bir yarısını bir kabrin üstüne koydu.	"Bu iki çubuk kuruyana kadar bu şahısların azâblarının hafifletilmesini umuyorum." buyurdu.
Bezzâr' (İA-M-3)	Metni yok					
Ahmed b. Hanbeli' (İA-M-4)	Resûlullah (s.a.s.) Medîne'nin bostanlarından bir bostana uğradığında kabirlerinde azâb olunan iki insanın sesini işitti.					Bazı şeyler zikretti ve şöyle dedi: "İki çubuk kuruyana kadar veya kurumadığı müddetçe." buyurdu.

Buhârî (İA-M-5)	Resûlullah (s.a.s.) Medîne'nin bostanlarından birinden çıktığında kabirlerinde azâb olunan iki insanın sesini işitti ve şöyle dedi:	"Bunlar azâb olunuyorlar, bunların azâb olunmaları büyük bir şeyden dolayı değildir."	"Şu muhakkak ki, onların günâhları (Allah katında) elbette büyüktür: Biri idrarından sakınmaz, diğeri ise koğuculuk ederdi."	Daha sonra yaprakları soyulmuş taze bir hurma dalı istedi, dalı iki parça etti veya ikiye böldü.	şunun kabrine bir parça, şunun kabrine de bir parça koydu.	"Bu çubuklar kurumayıp yaş kaldıkları müddetçe, bunlardan azâbın hafifletilmesi ümit ediyorum." buyurdu.
Buhârî (İA-M-6)	Resûlullah (s.a.s.) Medîne veya Mekke'nin bostanlarından birine uğradığında kabirlerinde azâb olunan iki insanın sesini işitti ve şöyle dedi:	"Bunlar azâb olunuyorlar, bunların azâb olunmaları büyük bir şeyden dolayı değildir."	"Evet, onların biri idrarından sakınmazdı, diğeri ise koğuculuk yapardı".	Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı istedi. Dalı iki parçaya ayırdı.	Her birinin kabri üzerine bir parça koydu.	Ya Resûlallah! Bunun niçin yaptınız? denildi. "Bunlar yaş kaldıkları müddetçe veya kuruyuncaya kadar onlardan azâbın hafifletilmesini umuyorum." buyurdu.
Ebü Dâvud (İA-M-7)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	"Bunlar azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir."	"Şu idrarından sakınmaz, şu ise koğuculuk yapardı."	Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı istedi. Dalı iki parçaya ayırdı.	Bir parçasını kabirlerinin birinin üzerine, diğerini de öbürünün üzerine dikti.	"Bu dallar kurumadıkça onlardan azâbın hafifletilmesini umarım." buyurdu.

Nesâî ⁸ (İA-M-8)	Resûlullah (s.a.s.) Mekke veya Medîne'nin bostanlarından birine uğradığında, kabirlerinde azâb olunan iki insanın sesini işitince şöyle dedi:	"Bunlar azâb görüyorlar ama bunların azâb görmeleri büyük bir şeyden dolayı değildir."	"Evet, onların biri idrarından sakınmaz, diğeri ise koğuculuk yapardı."	Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı istedi. Dalı iki parçaya ayırdı.	Her birinin kabri üzerine bir parça koydu.	Ya Resûlallah! Bunun niçin yaptınız? denildi. "Bunlar yaş kaldıkları müddetçe veya kuruyuncaya kadar onlardan azâbın hafifletilmesini umuyorum." buyurdu.
İbn Huzeyme ⁹ (İA-M-9)	Resûlullah (s.a.s.) Mekke veya Medîne'nin bostanlarından birine uğradığında, kabirlerinde azâb olunan iki insanın sesini işitince şöyle dedi:	"Bunlar azâb görüyorlar ama bunların azâb görmeleri büyük bir şeyden dolayı değildir."	"Evet, onların biri idrarından sakınmaz, diğeri ise koğuculuk yapardı."	Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı istedi. Dalı iki parçaya ayırdı.	Her birinin kabri üzerine bir parça koydu.	Ya Resûlallah! Bunun niçin yaptınız? denildi. "Bunlar yaş kaldıkları müddetçe veya kuruyuncaya kadar onlardan azâbın hafifletileceğini umuyorum." buyurdu.
Bezzâr ¹⁰ (İA-M-10)	Metni yok					

1.1.2. Tâvus b. Keysân ← İbn Abbâs tarîkiyle gelen rivâyetler

tarîkiyle gelen bu rivâyeti el-A'meş'den dört öğrencisi; Veki' b. Cerrâh, Ebû Mu'âviye, Abdülvâhid b. Ziyâd ve Cerîr b. Abdilhamîd almış ve bunlardan sonra birçok kaynakta zikredilmiştir. Hadîsin kaynaklardaki metinlerini daha iyi tefrîk edebilmek için bu dört kol ayrı başlıklar hâlinde verilecektir.

1.1.2.1 Veki' b. Cerrâh ← el-A'meş ← Mücâhid ← Tâvus ← İbn Abbâs tarîkiyle gelen rivâyetler

Veki' b. Cerrâh¹¹ (İA-T-V1)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	"Onlar azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir."	"Şu idrarından sakınmaz, şu ise koğuculuk yapardı."	Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı istedi. Dalı iki parçaya ayırdı.	Bir parçasını kabirlerinin birinin üzerine, diğerini de öbürünün üzerine dikti.	"Bu dallar kurumadıkça onlardan azâbın hafifletilmesini umarım." buyurdu.
Ahmed b. Hanbel¹² (İA-T-V2)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	"Onlar azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir."	"Onlardan biri idrarından sakınmaz, diğeri ise koğuculuk yapardı."	Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı aldı ve iki parçaya ayırdı.	Her bir parçayı bir kabrin üzerine dikti.	(Etrafında bulunanlar) Ya Resûlallah! Bunun niçin yaptınız? dediler. Resûlullah da "Bu dallar kurumadıkça onlardan azâbın hafifletilmesini umarım." buyurdu.
İbn Ebî Şeybe¹³ (İA-T-V3)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	"Onlar azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir."	"Onların biri idrarından sakınmaz, diğeri ise koğuculuk yapardı." buyurdu.			
İbn Mâce¹⁴ (İA-T-V4)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	"Onlar azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir."	"Onlardan biri idrarından sakınmaz, diğeri ise koğuculuk yapardı."			

Hennâd b. Serî¹⁵ (İA-T-V5)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	“Onlar azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir.”	“Şu idrarından sakınmaz, şu ise koğuculuk yapardı.”	Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı aldı ve iki parçaya ayırdı.	Bir parçasını şunun kabrinin, diğer parçasını da şunun kabrinin üzerine dikti.	“Bu dallar kurumadıkça onlardan azâbın hafifletilmesini umarım.” buyurdu.
Ebü Dâvud¹⁶ (İA-T-V6)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	“Onlar azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir.”	“Şu idrarından sakınmaz, şu ise koğuculuk yapardı.”	Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı istedi. Dal getirilince iki parçaya ayırdı.	Bir parçasını şunun kabrinin, diğer parçasını da şunun kabrinin üzerine dikti.	“Bu dallar kurumadıkça onlardan azâbın hafifletilmesini umarım.” buyurdu.
Nesâî¹⁷ (İA-T-V7)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	“Onlar azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir.”	“Şu idrarından sakınmaz, şu ise koğuculuk yapardı.”	Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı istedi. Dal getirilince iki parçaya ayırdı.	Bir parçasını şunun kabrinin, diğer parçasını da şunun kabrinin üzerine dikti.	“Bu dallar kurumadıkça onlardan azâbın hafifletilmesini umarım.” buyurdu.
Tahâvî¹⁸ (İA-T-V8)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	“Onlar azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir.”	“Şu idrarından sakınmaz, şu ise koğuculuk yapardı.”	Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı istedi. Dal getirilince iki parçaya ayırdı.	Bir parçasını şunun kabrinin, diğer parçasını da şunun kabrinin üzerine dikti.	“Bu dallar kurumadıkça onlardan azâbın hafifletilmesini umarım.” buyurdu.
Buhârî¹⁹ (İA-T-V9)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	“Onlar azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir.”	“Şu idrarından sakınmaz, şu ise koğuculuk yapardı.”	Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı istedi. Dal getirilince iki parçaya ayırdı.	Bir parçasını şunun kabrinin, diğer parçasını da şunun kabrinin üzerine dikti.	“Bu dallar kurumadıkça onlardan azâbın hafifletilmesini umarım.” buyurdu.

Müslim²⁰ (IA-T-V10)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	"Onlar azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir."	"Onlardan biri koğuculuk yapar, diğeri ise idrarından sakınmazdı."	Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı istedi. Dal getirilince iki parçaya ayırdı.	Bir parçasını şunun kabrinin, diğer parçasını da şunun kabrinin üzerine dikti.	"Bu dallar kurumadıkça onlardan azâbın hafifletilmesini umarım." buyurdu.
Fesevî²¹ (IA-T-V11)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	"Onlar azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir."	"Onlardan biri koğuculuk yapar, diğeri ise idrarından sakınmazdı."	Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı istedi. Dal getirilince iki parçaya ayırdı.	Bir parçasını şunun kabrinin, diğer parçasını da şunun kabrinin üzerine dikti.	"Bu dallar kurumadıkça onlardan azâbın hafifletilmesini umarım." buyurdu.
Tirmizî²² (IA-T-V12)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	"Onlar azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir."	"Şu idrarından sakınmaz, şu ise koğuculuk yapardı."			
Bezzâr²³ (IA-T-V13)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	"Onlar azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir."	"Şu koğuculuk yapar şu ise idrarından sakınmazdı."	Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı istedi. Dal getirilince iki parçaya ayırdı.	Bir parçasını şunun üstüne, diğer parçasını da şunun üstüne koydu.	"Bu dallar kurumadıkça onlardan azâbın hafifletilmesini umarım." buyurdu.
İbnu'l-Cârüd²⁴ (IA-T-V14)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	"Onlar azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir."	"Şu idrarından sakınmaz, şu ise koğuculuk yapardı."	Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı istedi. Dal getirilince iki parçaya ayırdı.	Bir parçasını şunun kabrinin, diğer parçasını da şunun kabrinin üzerine dikti.	"Bu dallar kurumadıkça onlardan azâbın hafifletilmesini umarım." buyurdu.

Ebü Avâne²⁵ (İA-T-V15)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	"Onlar azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir."	"Şu idrarından sakınmaz, şu ise koğuculuk yapardı."	Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı aldı ve iki parçaya ayırdı.	Her bir parçayı bir kabre dikti.	"Bu dallar kurumadıkça onlardan azâbın hafifletilmesini umarım." buyurdu.
Beyhakî²⁶ (İA-T-V16)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	"Onlar azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir."	"Onlardan biri idrarından sakınmaz, diğeri ise koğuculuk yapardı."	Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı istedi. Dal getirilince iki parçaya ayırdı.	Bir parçasını şunun kabrinin, diğer parçasını da şunun kabrinin üzerine dikti.	"Bu dallar kurumadıkça onlardan azâbın hafifletilmesini umarım." buyurdu.

1.1.2.1. Ebû Mu'âviye ← el-A'meş ← Mücâhid ← Tâvus ← İbn Abbâs tarîkiyle gelen rivâyetler

İbn Ebî Şeybe²⁷ (İA-T-EM1)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	"Onlar azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir."	"Onlardan biri idrarından sakınmaz, diğeri ise koğuculuk yapardı."	Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı aldı ve iki parçaya ayırdı.	Her bir parçayı bir kabrin üzerine dikti.	(Etrafında bulunanlar) Ya Resûlallah! Bunun niçin yaptınız? dediler. Resûlullah da "Bu dallar kurumadıkça onlardan azâbın hafifletilmesini umarım." buyurdu.
İbn Mâce²⁸ (İA-T-EM2)	Resûlullah (s.a.s.) iki yeni kabre uğradığında şöyle dedi:	"Onlar azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir."	"Onlardan biri idrarından sakınmaz, diğeri ise koğuculuk yapardı."			

Ahmed b. Hanbel²⁹ (IA-T-V3)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	“Onlar azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir.”	“Onlardan biri idrarından sakınmaz, diğeri ise koğuculuk yapardı.”	Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı aldı ve iki parçaya ayırdı.	Her bir parçayı bir kabrin üzerine dikti.	(Etrafında bulunanlar) Ya Resûlallah! Bunun niçin yaptınız? dediler. Resûlullah da “Bu dallar kurumadıkça onlardan azâbın hafifletilmesini umarım.” buyurdu.
Buhârî³⁰ (IA-T-EM4)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	“Onlar azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir.”	“Onlardan biri idrarından sakınmaz, diğeri ise koğuculuk yapardı.”	Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı aldı ve iki parçaya ayırdı.	Her bir parçayı bir kabrin üzerine dikti.	(Etrafında bulunanlar) Ya Resûlallah! Bunun niçin yaptınız? dediler. Resûlullah da “Bu dallar kurumadıkça onlardan azâbın hafifletilmesini umarım.” buyurdu.
Nesâî³¹ (IA-T-EM5)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	“Onlar azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir.”	“Onlardan biri idrarından sakınmaz, diğeri ise koğuculuk yapardı.”	Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı aldı ve iki parçaya ayırdı.	Her bir parçayı bir kabrin üzerine dikti.	(Etrafında bulunanlar) Ya Resûlallah! Bunun niçin yaptınız? dediler. Resûlullah da “Bu dallar kurumadıkça onlardan azâbın hafifletilmesini umarım.” buyurdu.
Ebü Avâne³² (IA-T-EM6)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	“Onlar azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir.”	“Onlardan biri idrarından sakınmaz, diğeri ise koğuculuk yapardı.”	Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı aldı ve iki parçaya ayırdı.	Her bir parçayı bir kabre dikti.	“Bu dallar kurumadıkça onlardan azâbın hafifletilmesini umarım.” buyurdu.

1.1.2.1. **Abdolvâhid b. Ziyâd ← el-A'meş ← Mücâhid ← Tâvus
← İbn Abbâs târikiyle gelen rivâyâetler**

Abd b. Humeyd³⁵ (İA-T-AZ1)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	"Onlar birbirlerinde azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir.	"Onlardan biri koğuculuk yapar, diğeri ise idrarından sakınmazdı."	Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı aldı ve iki parçaya ayırdı.	Her bir parçayı bir kabrin baş tarafına dikti.	"Bu iki dal kuruyana kadar onların azâbının hafifletilmesini umarım." buyurdu.
Dârimî³⁴ (İA-T-AZ2)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	"Onlar azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir."	"Onlardan biri koğuculuk yapar, diğeri ise idrarından sakınmazdı."	Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı aldı ve iki parçaya ayırdı.	Her bir parçayı bir kabrin baş tarafına dikti.	"Bu dallar kuruyana kadar onların azâbının hafifletilmesini umarım." buyurdu
Beyhakî³⁶ (İA-T-AZ3)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	"Onlar azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir."	"Onlardan biri koğuculuk yapar, diğeri ise idrarından sakınmazdı."	Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı aldı ve iki parçaya ayırdı.	Her bir parçayı bir kabrin üzerine dikti.	(Etrafında bulunanlar) Ya Resûlallah! Bunun niçin yaptınız? dediler. Resûlullah da "Bu dallar kurumadıkça onlardan azâbın hafifletilmesini umarım." buyurdu.

1.1.2.2. Cerîr b. Abdilhamîd ← el-A'meş ← Mücâhid ← Tâvus ← İbn Abbâs tarîkiyle gelen rivâyetler

Buhârî³⁶ (İA-T-C1)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	"Onlar kabirlerinde azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir.	"Onlardan biri koğuculuk yapar, diğeri ise idrarından sakınmazdı."	Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı aldı ve iki parçaya ayırdı.	Her bir parçayı bir kabre dikti.	"Bu iki dal kuruyana kadar onların azâbının hafifletilmesini umarım." buyurdu.
İbn Hibârî³⁷ (İA-T-C2)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığında şunları söyledi:	"Onlar kabirlerinde azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir.	"Evet, onlardan biri koğuculuk yapar, diğeri ise idrarından sakınmazdı."	Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı aldı ve iki parçaya ayırdı.	Her bir parçayı bir kabre dikti.	"Bu iki dal kuruyana kadar onların azâbının hafifletilmesini umarım." buyurdu.

1.2. Ebû Bekre'den gelen rivâyetler

Ebû Bekre'den gelen rivâyet de çok sayıda kollara ayrılmış ve bir çok musannıf tarafından kitaplarında tahrîc edilmiştir. Ebû Bekre'den gelen bu rivâyet ondan alan iki kişiden Bahr b. Merrâr ve Abdurrahman b. Ebî Bekre'den gelen rivâyetler şeklinde iki başlık altında incelenecektir.

1.2.1. Bahr b. Merrâr ← Ebû Bekre tarîkiyle gelen rivâyetler

Tayâlisî³⁸ (EB-B1)	Ben ve başka bir kişi Resûlullah (s.a.s.) ile beraber yürüyorduk, iki kabre uğradığında şöyle dedi:	"Şu iki kabrin sahibi kabirlerinde şu an azâb görüyor." dedi.	"Şüphesiz o iki kişi gıybet ve bevlden dolayı azâb görüyorlar." buyurdu.	"Hanginiz bana şu hurma ağacından yaprakları soyulmuş bir dal getirecek." dedi. Ben ve arkadaşım hurma dalı getirmek için yarışa girdik. Ben onu geçtim ve bir hurma dalı koparıp yaprakları soyulmuş bir şekilde Resûlullah (s.a.s.)'e getirdim.	O da bu dalı üst tarafından ikiye ayırdı. Bir yarısını bir kabrin üstüne, diğeri yarısını da öbür kabrin üstüne koydu.	"Bu çubukların yaşlığı devam ettiği sürece o iki kişinin azâbı hafifletilecektir." buyurdu.
--------------------------------------	---	---	--	---	--	---

Tahâvî³⁹ EB-B2)	Ben ve başka bir kişi Resûlullah (s.a.s.) ile beraber yürüyorduk, iki kabre uğradığımızda şöyle dedi:	“Şu iki kabrin sahibi azâb görüyor.” dedi.	“Şüphesiz o iki kişi gıybet ve bevden dolayı azâb görüyorlar.” buyurdu.	Kim bana şu hurma ağacından yaprakları soyulmuş bir dal getirecek.” dedi. Ben ve o kişi hurma dalı getirmek için yarışa girdik. Ben onu geçtim ve bir hurma dalı koparıp yaprakları soyulmuş bir şekilde Resûlullah (s.a.s.)’e getirdim.	O da bu dalı üst tarafından ikiye ayırdı. Bir yarısını bir kabrin üstüne, diğer yarısını da öbür kabrin üstüne koydu.	“Bu çubukların yaşlığı devam ettiği sürece o iki kişinin azâbı hafifletilecektir.” buyurdu.
Ahmed b. Hanbelî⁴⁰ (EB-B3)	Resûlullah (s.a.s.) ile beraber yürüyorduk, iki kabre uğradığımızda şöyle dedi:		“Şüphesiz o iki kişi gıybet ve bevden dolayı azâb görüyorlar.” buyurdu.	“Kim bana yaprakları soyulmuş bir hurma dalı getirecek.” dedi. Ben ve başka bir kişi hurma dalı getirmek için yarışa girdik. Yaprakları soyulmuş bir hurma dalı getirdik.	O da bu dalı ikiye ayırdı. Bir yarısını bir kabrin üstüne, diğer yarısını da öbür kabrin üstüne koydu.	“Bu çubukların yaşlığı devam ettiği sürece o iki kişinin azâbı hafifletilecektir.” buyurdu.
İbn Ebî Şeybe⁴¹ (EB-B4)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığımızda şunları söyledi:	“Onlar azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir.”	“Onlardan biri idrarından sakınmadığı için diğeri ise gıybetten dolayı azâb görüyorlar.” buyurdu.			
İbn Mâce⁴² EB-B5)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığımızda şunları söyledi:	“Onlar azâb görüyorlar, azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir.”	“Onlardan biri idrarından sakınmaz, diğeri ise koğuculuk yapardı.”			

1.2.2. Abdurrahman b. Ebî Bekre ←Ebû Bekre târikiyle gelen rivâyetler

Tayâfisi⁴⁵ (EB-AB1)	Ben ve başka bir kişi Resûlullah (s.a.s.) ile beraber yürüyorduk, iki kabre uğradığımızda şöyle dedi:	"Şu iki kabrin sahibi kabirlerinde şu an azâb görüyor." Dedi.	"Şüphesiz o iki kişi gıybet ve bevlden dolayı azâb görüyorlar." buyurdu.	Hanginiz bana şu hurma ağacından yaprakları soyulmuş bir dal getirecek." dedi. Ben ve arkadaşım hurma dalı getirmek için yarışa girdik. Ben onu geçtim ve bir hurma dalı koparıp yaprakları soyulmuş bir şekilde Resûlullah (s.a.s.)'e getirdim	O da bu dalı üst tarafından ikiye ayırdı. Bir yarısını bir kabrin üstüne, diğer yarısını da öbür kabrin üstüne koydu.	"Bu çubukların yaşlığı devam ettiği sürece o iki kişinin azâbı hafifletilecektir." buyurdu.
Buhârî⁴⁶ (EB-AB2)		"Bu iki kabrin sahibi, şu an kabirlerinde azâb görüyor.	"Şüphesiz o iki kişi gıybet ve bevlden dolayı azâb görüyor." buyurdu.	"Hanginiz bana şu hurma ağacından yaprakları soyulmuş bir dal getirecek." dedi. Ben ve arkadaşım hurma dalı getirmek için yarışa girdik. Ben onu geçtim ve bir hurma dalı koparıp yaprakları soyulmuş bir şekilde Resûlullah (s.a.s.)'e getirdim.	O da bu dalı üst tarafından ikiye ayırdı. Bir yarısını bir kabrin üstüne, diğer yarısını da öbür kabrin üstüne koydu.	"Bu çubukların yaşlığı devam ettiği sürece o iki kişinin azâbı hafifletilecektir." buyurdu.
Bezzâr⁴⁵ (EB-AB3)	Resûlullah (s.a.s.) iki kabre uğradığımızda şunları söyledi:	"Şu iki kabirdeki kişi azâb görüyorlar. Şüphesiz o onlar büyük bir şeyden dolayı azâb görmüyorlar."	"Gıybet ve bevlden dolayı."	Yaprakları soyulmuş bir hurma dalı istedi.	Hurma dalı getirilince ikiye böldü ve bir tanesini şu kabrin üstüne, diğerini de şu kabrin üstüne koydu.	"Bu iki dal kuruyana kadar onların azâbının hafifletilmesini umarım." buyurdu.

Ahmed b. Hanbeli⁶⁶ (EB-AB4)	Resûlullah (s.a.s.) benim elimden tutmuş bir şekilde, bir adam da O'nun solunda yürüyorken, iki kabir önümde denk geldi.	"O ikisi kabirlerinde azâb görüyor. Azâb görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir." dedi.	"O iki kişi gıybet ve bevlden dolayı azâb görüyorlar." buyurdu.	"Evet, hanginiz bana yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı getirecek." dedi. Ben ve o kişi hurma dalı getirmek için yarışa girdik. Resûlullah (s.a.s.)'e yaprakları soyulmuş bir hurma dalı getirdim.	O da bu dalı ikiye ayırdı. Bir yarısını bir kabrin üstüne, diğer yarısını da öbür kabrin üstüne koydu.	"Bu çubukların yaşlığı devam ettiği sürece o iki kişinin azâbı hafifletilecektir." buyurdu.
---	--	--	---	--	--	---

1.3. Câbir b. Abdillah'dan gelen rivâyetler

Buhârî⁶⁷ (CA-1)	Resûlullah (s.a.s.) ile beraberdik, sahipleri azâb gören iki kabre uğradığında şöyle dedi:	"Onlar büyük bir şeyden dolayı azâb görmüyorlar."	"Evet, onlardan biri insanların gıybetini yapar, diğeri ise idrarından sakınmazdı."	Yaprakları soyulmuş bir veya iki yaş hurma dalı istedi. Dal getirilince ikiye böldü.	Her bir parçayı bir kabrin üzerine dikilmesini emretti	"Bu dallar yaş kaldığı müddetçe veya kurumadıkça o iki kişinin azâblarının hafifletileceğini umarım." buyurdu.
İbn Hacer⁶⁸ (CA-2)	Resûlullah (s.a.s.) ile beraber yürüyorduk, sahipleri azâb gören iki kabre uğradığında şöyle dedi:	"Onlar büyük bir şeyden dolayı azâb görmüyorlar."	"Evet, onlardan biri insanların gıybetini yapar, diğeri ise idrarından sakınmazdı."	Yaprakları soyulmuş bir veya iki yaş hurma dalı aldı ve ikiye böldü.	Her bir parçayı bir kabrin üzerine dikti.	"Bu dallar yaş kaldığı müddetçe veya kurumadıkça o iki kişinin azâblarının hafifletileceğini umarım." buyurdu.

Bahşel⁴⁹ (CA-3)	Hiz. Peygamber Ümmü Mübeşşir'in ⁵⁰ bostanına girdiğinde iki kabir gördü.		Ashâb "Ya Resûlallah! Neden dolayı azâb görüyorlar?" diye sordu. Hiz. Peygamber "Onlardan biri koğuculuk yapıyordu, diğeri ise idrarından sakınmıyordu." diye cevap verdi	Yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı istedi. (Getirilince) onu ikiye ayırdı	Her bir kabrin üzerine bir parçasını koydu.	"Bunlar kuruyana dek buradan alınmasın!" ⁵¹ dedi.
-----------------------------------	---	--	---	---	---	--

1.4. Enes b. Mâlik'ten gelen rivâyetler

Taberânî⁵² (EM-1)	Resûlullah (s.a.s.) Benî Neccâr'a ait iki kabre uğradı.	Bunlar koğuculuk ve bevlden dolayı azâb görüyorlardı.	Bir hurma dalı alarak ikiye böldü.	Her yarısını bir kabrin üstüne koydu.	"Bunlar kuruyana kadar azâbları hafifletilir." dedi.
Beyhakî⁵³ (EM-2)	Resûlullah (s.a.s.) Benî Neccâr'a ait iki kabre uğradı.	Bunlar koğuculuk ve bevlden dolayı azâb görüyorlardı.	Bir hurma dalı alarak ikiye böldü.	Her yarısını bir kabrin üstüne koydu.	"Bunlar kuruyana kadar azâbları hafifletilir." dedi.

1.5. Ebû Umâme'den gelen rivâyetler

Ahmed b. Hanbelî ^(EU-1)	Resûlullah (s.a.s.) çok sıcak bir gün Bakîu'l-Ğarkad tarafına doğru gitti. Halk da onun arkasında yürüyordu. Resûlullah, (arkasında) ayakların sesini işitince bu durum O'nun zoruna gitti ve hemen oturdu. Nihayet (arkadan) gelen halkı önüne geçirdi ki, nefsine kibir duygusundan en ufak bir şey gelmesin. Bakîu'l-Ğarkad'a gelince (yeni) defnedilmiş iki adamın kabrinin yanında durdu ve "Bugün buraya kimi defnettiniz?" diye sordu. "Ey Allah'ın Resûlü filanı filanı defnettik." dediler.	"O ikisi şu anda kabirlerinde azâb görüyorlar." buyurdu.	Ashâb "Neden dolayı ya Resûlallah?" dedi. Resûlullah (s.a.s.) ise "Onlardan biri idrarından sakınmaz, diğeri ise insanlar arasında koğuculuk yapardı." dedi.	Sonra yaş ve yaprakları soyulmuş bir hurma dalı alıp, ikiye böldü.	Her iki kabrin üstüne koyuverdi.	Ashâb "Niye böyle yaptınız ya Resûlallah?" dedi. "Azâbları hafifletilsin diye." cevap verdi. Ashâb "Ya Resûlallah bu ikisine Allah ne zamana kadar azâb edecek?" diye sordu. Resûlullah (s.a.s.) "Bu gaybî bir husustur ve gaybî Allah'tan başkası bilemez. Eğer kalbiniz katılaşmamış ve sizi çok konuşmaya sevk etmemiş olsaydı benim işittiğimi sizler de işitirdiniz." buyurdu
------------------------------------	--	--	--	--	----------------------------------	--

<p>Taberânî^{is} (EU-2)</p>	<p>Resûlullah (s.a.s.) çok sıcak bir gün Bakîu'l-Çarkad tarafına doğru gitti. Halk da onun arkasında yürüyordu. Resûlullah, (arkasında) ayakların sesini işitince bu durum O'nun zoruna gitti ve hemen oturdu. Nihayet (arkadan) gelen halkı önüne geçirdi ki, nefesine kibir duygusundan en ufak bir şey gelmesin. Bakîu'l-Çarkad'a gelince (yeni) defnedilmiş iki adamın kabrinin yanında durdu ve "Bugün buraya kimi defnettiniz?" diye sordu. "Ey Allah'ın Resûlü filanı filanı defnettik." dediler.</p>	<p>"O ikisi şu anda kabirlerinde azâb görüyorlar." buyurdu.</p>	<p>Ashâb "Neden dolayı ya Resûlallah?" dedi. Resûlullah (s.a.s.) ise "Onlardan biri idrarından sakınmaz, diğeri ise insanlar arasında koğuculuk yapardı." dedi.</p>	<p>Sonra yaş ve yaprakları soyulmuş bir hurma dalı alıp, ikiye böldü.</p>	<p>Her iki kabrin üstüne koyuverdi.</p>	<p>Ashâb "Niye böyle yaptınız ya Resûlallah? dedi. "Azâbları hafifletilsin diye." cevap verdi. Ashâb "Ya Resûlallah bu ikisine Allah ne zamana kadar azâb edecek?" diye sordu. Resûlullah (s.a.s.) "Bu gaybî bir husustur ve gaybî Allah'tan başkası bilemez. Eğer kalbiniz katlaşmamış ve sizi çok konuşmaya sevk etmemiş olsaydı benim işittiğimi sizler de işitirdiniz." buyurdu</p>
-------------------------------------	--	---	---	---	---	---

1.6. Ebû Hureyre'den gelen rivâyetler

İbn Hibâr ⁵⁶ (EH-1)	Resûlullah ile beraber yürüyorken iki kabre uğradık. Resûlullah kabirlerin yanında durdu, biz de durduk. Rengi değişmeye başladı, (Hissettiği sarsıntıdan dolayı) gömleğinin kolu titriyordu. "Ne oldu ya Resûlallah?" diye sorduk. O da "Benim işittiğimi işitmiyorsunuz musunuz?" dedi. Biz "Neyi ya Resûlallah?" dedik.	"Bu iki adam kabirlerinde basit bir günahdan dolayı şiddetli bir azâb görüyor." dedi.	"Neden dolayı ya Resûlallah?" dedik. "Onlardan biri idrarından sakınmaz, diğeri ise dili ile insanlara eza verir, onların arasında koğuculuk yapardı." dedi.	Sonra yaprakları soyulmuş iki hurma dalı istedi.	(Getirilince) her bir kabrin üstüne bir tanesini koyuverdi.	Biz "Ya Resûlallah bunun o iki kişiye faydası olur mu?" diye sorduk. O da "Evet, yaş kaldıkları müddetçe azâbları hafifletilir." dedi
Beyhakî ⁵⁷ (EH-2)	Resûlullah iki kabre uğradı.		(İbn Vehb; bana göre Resûlullah'a bu yaptığı soruldu dedi.) Resûlullah (s.a.s.) "Erkek idrarından sakınmaz, kadın ise insanlar arasında koğuculuk yapardı. Bu ikisi kıyamet gününe kadar azâb görecekler." dedi	Yaprakları soyulmuş hurma dalı aldı ve onu ikiye ayırdı.	Her bir parçasını bir kabrin üzerine koydu.	

2. İkinci Hadis

2.1. Ebû Hureyre'den gelen rivâyetler

İbn Ebî Şeybe ⁵⁸ (EH-1)	Resûlullah (s.a.s.) bir kabre uğrayıp başında durdu.	"Bana yaprakları soyulmuş iki hurma dalı getirin!" dedi.	(Getirilince) dallardan birisini baş tarafına diğerini ise ayakları tarafına koydu.	"Ya Resûlullah, bu ona bir fayda verir mi?" diye soruldu. Resûlullah (s.a.s.) "Bu dallar yaş kaldıkları müddetçe o kişinin kabir azâbının birazının hafifletileceğini umuyorum." buyurdu.
İshâk b. Râhûye ⁵⁹ (EH-2)	Resûlullah (s.a.s.) bir kabre uğrayıp başında durdu.	"Bana yaprakları soyulmuş iki hurma dalı getirin!" dedi.	(Getirilince) dallardan birisini baş tarafına diğerini ise ayakları tarafına koydu.	"Bu dallar yaş kaldıkları müddetçe o kişinin kabir azâbının birazının hafifletileceğini umuyorum." buyurdu.
Ahmed b. Hanbel ⁶⁰ (EH-3)	Resûlullah (s.a.s.) bir kabre uğrayıp başında durdu.	"Bana yaprakları soyulmuş iki hurma dalı getirin!" dedi.	(Getirilince) dallardan birisini baş tarafına diğerini ise ayakları tarafına koydu.	"Ya Resûlullah, bu ona bir fayda verir mi?" diye soruldu. Resûlullah (s.a.s.) "Bu dallar yaş kaldıkları müddetçe o kişinin kabir azâbının birazının hafifletileceğini umuyorum." buyurdu.

2.2. Ya'lâ b. Siyâbe'den gelen rivâyetler

İbn Ebî Şeybe ⁶¹ (Y-1)	Hız. Peygamber sahibi azâb gören bir kabre uğradı.	"Bu kabirde yatan büyük olmayan bir şeyden dolayı azâb görüyor." dedi.	Yaprakları soyulmuş bir hurma dalı istedi.	Dalı o kabrin üzerine koydu.	"Bu dal yaş kaldığı müddetçe azâbının hafifletilmesini umuyorum." dedi.
Ahmed b. Hanbel ⁶² (Y-2)	Hız. Peygamber sahibi azâb gören bir kabre uğradı.	"Bu kabirde yatan büyük olmayan bir şeyden dolayı azâb görüyor." dedi.	Yaprakları soyulmuş bir hurma dalı istedi.	Dalı o kabrin üzerine koydu.	"Bu dal yaş kaldığı müddetçe azâbının hafifletilmesini umuyorum." dedi.

3. Üçüncü Hadîs

Üçüncü hadîs sadece Câbir b. Abdillâh'dan gelmektedir. Câbir'in Hz. Peygamber ile bir yolculuğunu anlattığı uzunca bir rivâyetin arasında bulunan hadîs şöyledir:

Müslim ⁽¹⁾	<p>Resûlullah (s.a.s.) ile beraber yürüdüktan sonra geniş bir vadiye geldik. Resûlullah (s.a.s.) hâcetini gidermek için ayrıldı. Ben de bir su kabı ile kendisini takip ettim. Resûlullah (s.a.s.) (kendisini perdelemek için) etrafına bakındı fakat bir şey göremedi. Birden vadinin kenarında iki ağaç gözüne ilişti. Resûlullah (s.a.s.) hemen bunlardan birine giderek dallarından birinden tuttu ve "Allah'ın izniyle bana itaat et!" buyurdu. Dal ona, sahibine huysuzluk eden burnu gemli deve gibi itaat etti. Öteki ağaca da gitti ve dallarından birinden tutarak: "Allah'ın izniyle bana itaat et!" dedi. O da öteki gibi itaat etti. İkisinin ortasına varınca aralarını kapadı ve "Allah'ın izniyle benim üzerime kapanın!" dedi. Hemen kapandılar. Câbir diyor ki: Resûlullah (s.a.s.) beni yakınında hisse derse uzaklaşır korkusuyla (oradan) uzaklaştım ve oturdum. Kendi kendime konuşuyordum. Tesadüfen yanı başıma baktım. Bir de ne göreyim, Resûlullah (s.a.s.) geliyor. O iki ağaç da birbirinden ayrılmış ve her biri gövdesinin üzerine doğrulmuştu. Resûlullah (s.a.s.)'in bir an durduğunu gördüm. Kafasıyla şöyle yaptı. (Ebû İsmail başıyla sağa ve sola işaret etmiştir.) Sonra bana doğru geldi.</p>	<p>Yanuma gelince: "Ya Câbir, benim durduğum yeri gördün mü?" diye sordu. Evet, ya Resûlullah! dedim. "Öyle ise şu iki ağaca git, her birinden birer dal kes ve benim yerimde durduğün vakit, bir dalı sağına, bir dalı da soluna koyuver!" dedi.</p>	<p>Câbir dedi ki: Ben kalkarak bir taş aldım. Onu kırıp, keskinleştirdim. Bana göre keskin olunca gidip o iki ağacın her birinden birer dal kestim. Sonra onları sürükleyerek geldim ve Resûlullah (s.a.s.) durduğu yerde durdum, birini sağıma, diğerini soluma bıraktım.</p>	<p>Sonra Resûlullah (s.a.s.) gelerek, Ya Resûlallah! Bunu neden yaptık? dedim. O da "Ben içlerinde azâb gören iki kabrin yanından geçtim. Bu iki dal yaş kaldığı sürece şefaetim sayesinde o iki kişinin azâblarının hafifletilmesini istedim." buyurdu.</p>
-----------------------	--	---	--	--

<p>İbn Hibbân⁽²⁾</p> <p>Resûlullah (s.a.s.) ile beraber yürüdüktan sonra geniş bir vadiye geldik. Resûlullah (s.a.s.) hâcetini gidermek için ayrıldı. Ben de bir su kabı ile kendisini takip ettim. Resûlullah (s.a.s.) (kendisini perdelemek için) etrafına bakındı fakat bir şey göremedi. Birden vadinin kenarında iki ağaç gözüne ilişti. Resûlullah (s.a.s.) hemen bunlardan birine giderek dallarından birinden tuttu ve "Allah'ın izniyle bana itaat et!" buyurdu. Dal ona, sahibine huysuzluk eden burnu gemli deve gibi itaat etti. Öteki ağaca da gitti ve dallarından birinden tutarak: "Allah'ın izniyle bana itaat et!" dedi. O da öteki gibi itaat etti. İkisinin ortasına varınca aralarını kapadı ve "Allah'ın izniyle benim üzerime kapanın!" dedi. Hemen kapandılar. Câbir diyor ki: Resûlullah (s.a.s.) beni yakınında hissederse uzaklaşır korkusuyla (oradan) uzaklaştım ve oturdum. Kendi kendime konuşuyordum. Tesadüfen yanı başıma baktım. Bir de ne göreyim, Resûlullah (s.a.s.) geliyor. O iki ağaç da birbirinden ayrılmış ve her biri gövdesinin üzerine doğrulmuştu. Resûlullah (s.a.s.)'in bir an durduğunu gördüm. Kafasıyla şöyle yaptı. (Ebû İsmail başıyla sağa ve sola işaret etmiştir.) Sonra bana doğru geldi.</p>	<p>Yanuma gelince: "Ya Câbir, benim durduğum yeri gördün mü?" diye sordu. Evet, ya Resûlullah! dedim. "Öyle ise şu iki ağaca git, her birinden birer dal kes ve benim yerimde durduğun vakit, bir dalı sağına, bir dalı da soluna koyuver!" dedi.</p>	<p>Câbir dedi ki: Ben kalkarak bir taş aldım. Onu kırıp, keskinleştirdim. Bana göre keskin olunca gidip o iki ağacın her birinden birer dal kestim. Sonra onları sürükleyerek geldim ve Resûlullah (s.a.s.) durduğu yerde durdum, birini sağıma, diğerini soluma bıraktım.</p>	<p>Sonra Resûlullah (s.a.s.) gelerek, Ya Resûlallah! Bunu neden yaptık? dedim. O da "Ben içlerinde azâb gören iki kabrin yanından geçtim. Bu iki dal yaş kaldığı sürece şefaetim sayesinde o iki kişinin azâblarının hafifletilmesini istedim." buyurdu.</p>
--	---	--	--

b. Rivâyetlerin değerlendirilmesi ve metin inşası

Bu kısımda belli bir sisteme göre tablo halinde sunulan rivâyetlerin metinleri üzerinde değerlendirmeler yapılacak ve orjinaline en yakın metinleri inşa edilmeye çalışılacaktır.

1. Birinci hadîsin değerlendirilmesi ve metin inşası

1.1. Birinci hadîsin değerlendirilmesi

Rivâyetlerin genelinde birinci hadîsin vukûa geldiği yer ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemekle birlikte birkaç rivâyette bu olayın geçtiği yer veya bu kabirlerin nerede olduğuna dair ipuçları bulunmaktadır. Öncelikle bu hadîsenin kuvvetle muhtemel Medîne’de yaşandığı söylenebilir. Çünkü Ubeyde b. Humeyd ve Şeybân b. Abdirrahman’dan gelen rivâyetlerde olay yerinin Medîne olduğu açıkça ve şek ifadesi olmaksızın ifade edilmiş, böylelikle de Cerîr’in “Medîne veya Mekke bostanlarından...” şeklindeki şüpheli ifadesinde bahsi geçen yerin Medîne olduğu açıklığa kavuşmuştur¹⁷. Ayrıca Ebû Umâme’nin rivâyetinde olayın gerçekleştiği kabristan olarak Bakîu’l-Ğarkad isminin geçmesi, Enes’in rivâyetinde uğranılan kabirlerin Benî Neccâr’a ait olduğunun bildirilmesi, Câbir’in rivâyetinde ise vâkıanın Ümmü Mübeşşir’in bostanında vuku bulmuş olması gibi bilgilerin hepsi olay yerinin Medîne olduğu bilgisini takviye etmektedir. Bu kabirlerin yeni oldukları da İbn Abbâs yoluyla gelen ve İbn Mâce’de bulunan rivâyet ile ve Ebû Umâme rivâyetiyle tespit edilebilmektedir.

Ebû Bekre ve Câbir b. Abdillâh’ın olay anında Resûlullah (s.a.s.) ile birlikte oldukları kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber’in yaprakları soyulmuş hurma çubuğunu kabirlerin üzerine diktiği Tâvus ← Câbir b. Abdillâh ve İbn Abbâs yoluyla gelen rivâyetlerde görülmektedir. Hurma çubuğunun kabrin baş kısmına dikildiği de Abdulvâhid b. Ziyâd ← el-A’miş ← Mücâhid ← Tâvus ← İbn Abbâs tarîkiyle gelen rivâyetlerden anlaşılmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber’in kabirlerinde azâb gören kişiler için hurma çubuğunu diktikten sonra kuruyana kadar azâblarının hafifletileceği noktasında ümidin ötesinde güçlü bir beklentisinin olduğu Ebû Bekre rivâyetlerinden anlaşılmaktadır.

Birinci rivâyetin farklı tarîkleri metinleri arasında çok ciddi metin fark-

¹⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, I, 414.

lılıkların olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte altı tarîkte hadîsin 4, 5 ve 6. bölümleri, dördünde 2. bölüm, bir tanesinde 2, 3, 4 ve 5. bölüm, birinde 2 ve 6. bölüm ve birinde ise sadece 1. bölüm eksiktir. Ancak kalan kırk tarîkte ise herhangi bir eksiklik yoktur.

Hadîsin metinlerinde râvîlerin mana ile rivâyetinden kaynaklanan farklılıklar da bulunmaktadır. Mesela; idrarından sakınmazdı ifadesi için; «لَا يَسْتَتِرُ مِنْ بَوْلِهِ لَا يَسْتَتِرُهُ مِنَ الْبَوْلِ ، لَا يَسْتَتِرُ مِنْ بَوْلِهِ» yaprakları koparılmış taze hurma dalı için; «عَسِيبٌ رَطْبٌ ، جَرِيدَةٌ رَطْبَةٌ»، dedikodu ve koğuculuk için; «يُعْتَابُ النَّاسَ ، يَمْشِي بِالنَّمِيمَةِ ، فَكَانَ يَسْعَى بِالنَّمِيمَةِ» gibi ifadeler kullanılmıştır.

1.2. Birinci hadîsin metin inşası

Tespit edilebilen tariklerindeki lafız farklılıkları dikkate alındığında hadîsin orijinale en yakın metninin şöyle olduğu söylenebilir:

Hz. Peygamber ashâbı ile birlikte Medine'nin bahçe veya bostanlarının bulunduğu bir bölgeden geçerken iki kabrin yanında durdu. Ashâb da onunla birlikte durdu. Resûlullah (s.a.s.)'in birden bire yüzünün rengi değişmeye başladı. Hissettiği sarsıntının şiddetinden üzerindeki gömleği titredi. Ashâb; “Ne oldu ey Allah'ın Resûlü?” diye sordu. O da “Benim işittiğimi işitmiyor musunuz?” dedi. Ashâb; “Neyi ey Allah'ın Resûlü?” deyince, Hz. Peygamber etrafındakilere “Bu iki kabrin sahibi şu anda şiddetli bir azâb görüyor. Bunların azâb görmesine sebep olan şeyler aslında büyük şeyler değil! Evet, bunlardan biri idrarının üzerine sıçramasını önemsemez, diğeri ise insanların arasının bozulması için laf götürüp getirir, dedikodu yapardı.” cevabını dedi. Sonra tekrar etrafındakilere “Kim şu hurma ağacından taze bir dal koparıp, yapraklarını sıyırdıktan sonra bana getirir!” dedi. Resûlullah (s.a.s.)'in isteğini yerine getirmek için Ebû Bekre ve bir kişi hemen harekete geçti ve yaprakları soyulmuş taze bir hurma dalı getirdi. Hz. Peygamber bu çubuğu eline alarak ikiye böldü ve bu parçaları o iki kabrin baş taraflarına batırdı. Ashâb; “Ey Allah'ın Resûlü bunu neden yaptınız?” deyince; Hz. Peygamber “Bu iki hurma çubuğu yaş kaldığı müddetçe bu kişilerin azâblarının hafifletileceğini umuyorum.” buyurdu.

2. İkinci hadîsin değerlendirilmesi ve metin inşası

2.1. İkinci hadîsin değerlendirilmesi

İkinci hadîsin farklı tarîklerinde olayın geçtiği yer ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemektedir. Hz. Peygamber'in uğradığı ve azâb sesi işittiği kabir, diğerlerinin aksine bu rivâyetlerde bir tanedir. Bununla birlikte bu hadîsin rivâyetlerinde Hz. Peygamber hurma dallarını kabrin baş ve ayak kısımlarına birer tane koymakla bir kabir üzerine toplam iki dal koymuştur.

2.2. İkinci hadîsin metin inşası

Hz. Peygamber ashâbı ile birlikte bir kabrin yanından geçerken içinde yatan kişinin azâb sesini işitti ve etrafındakilere; "Bu kabrin sahibi şu anda azâb görüyor. Onun azâb görmesine sebep olan şey aslında büyük bir şey değil." dedikten sonra "Bana yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı getirin!" buyurdu. Hz. Peygamber'in istediği dal getirilince eline alarak ikiye böldü ve bu parçaların birisini kabrin baş tarafının, diğerini ise ayak kısmının üzerine koydu. Etrafında bulunan sahâbîler "Ey Allah'ın Resûlü bu yaptığımız ona bir fayda verir mi?" dediler. Hz. Peygamber "Bu iki hurma çubuğu yaş kaldığı müddetçe bu kişinin azâbının birazının hafifletileceğini umuyorum." buyurdu.

3. Üçüncü hadîsin değerlendirilmesi ve metin inşası

3.1. Üçüncü hadîsin değerlendirilmesi

Bu rivâyet diğer gruptaki rivâyetlerden birkaç açıdan farklılık arz eder. Öncelikle bu rivâyetin yaşandığı mekan diğerlerinden farklıdır. Çünkü birinci gruptaki rivâyetler Medîne'de gerçekleşmiştir. İkinci gruptaki rivâyetlerin ise nerede gerçekleştiği ile ilgili bir bilgi verilmemesine rağmen en azından hâdisenin seferde vuku bulmadığı kesindir. Câbir'den gelen bu haber ise sefer esnasında gerçekleşmiştir. Ayrıca bu rivâyette Hz. Peygamber'in bir mucizesinden (ağaçların O'nu perdelemesi) söz edilir. Diğer rivâyetlerde kabirlerin üstüne yaprakları soyulmuş hurma çubuğu koyulmuşken, burada hurma dalı yapraklı bir şekilde koyulmuştur. Bu dalları kabirlerin üzerine koyan, diğerlerinin aksine Hz. Peygamber değil bir sahâbîdir. Son olarak Hz. Peygamber burada sonuç cümlesi olarak diğer rivâyetlerden farklı bir şekilde şefaaf lafzı kullanmıştır¹⁸.

18 Enbiya Yıldırım "Câbir'in seferde yaşadığını anlattığı kıssanın en azından kabirlerle ilgili

3.2. Üçüncü hadîsin metin inşası

Câbir b. Abdullah anlatıyor: Resûlullah (s.a.s.) ile beraber yürüdüktan sonra geniş bir vadiye geldik. Resûlullah (s.a.s.) hacetini gidermek için ayrıldı. Ben de bir su kabı ile kendisini takip ettim. Resûlullah (s.a.s.) (kendisini perdelemek için) etrafına bakındı fakat bir şey göremedi. Birden vadinin kenarında iki ağaç gözüne ilişti. Resûlullah (s.a.s.) hemen bunlardan birine giderek dallarından birinden tuttu ve “Allah’ın izniyle bana itaat et!” buyurdu. Dal ona, sahibine huysuzluk eden burnu gemli deve gibi itaat etti. Öteki ağaca da gitti ve dallarından birinden tutarak: “Allah’ın izniyle bana itaat et!” dedi. O da öteki gibi itaat etti. İkinin ortasına varınca aralarını kapadı ve “Allah’ın izniyle benim üzerime kapanın!” dedi. Hemen kapandılar. Câbir diyor ki: Resûlullah (s.a.s.) beni yakınında hisse derse uzaklaşır korkusuyla (oradan) uzaklaştım ve oturdum. Kendi kendime konuşuyordum. Tesadüfen yanı başıma bakınca Resûlullah (s.a.s.)’in geldiğini gördüm. O iki ağaç da birbirinden ayrılmış ve her biri gövdesinin üzerine doğrulmuştu. Resûlullah (s.a.s.)’in bir an durduğunu gördüm. Kafasıyla şöyle yaptı. (Ebû İsmail başıyla sağa ve sola işaret etmiştir.) Sonra bana doğru geldi. Yanıma gelince: “Ya Câbir, benim durduğum yeri gördün mü?” diye sordu. “Evet, ey Allah’ın Resûlü!” dedim. “Öyle ise şu iki ağaca git, her birinden birer dal kes ve benim yerimde durduğün vakit, bir dalı sağına, bir dalı da soluna koyuver!” dedi. Câbir dedi ki: Ben kalkarak bir taş aldım. Onu kırıp, keskinleştirdim. Bana göre keskin olunca gidip o iki ağacın her birinden birer dal kestim. Sonra onları sürükleyerek geldim ve Resûlullah (s.a.s.) durduğu yerde durdum, birini sağıma, diğerini solu ma bıraktım. Sonra Resûlullah (s.a.s.)’e gelerek, “ey Allah’ın Resûlü bunu neden yaptık?” dedim. O da “Ben içlerinde azâb gören iki kabrin yanından geçtim. Bu iki dal yaş kaldığı sürece şefaetim sayesinde o iki kişinin azâblarının hafifletilmesini istedim.” buyurdu.

c. Rivâyetlerin asgari müşterekleri

Birçok tarîke sahip olan bu üç hadîsin asgari müşterekleri şunlardır:

- Hz. Peygamber’in kabirde olan bazı kişi veya kişilerin azâbını işitmesi. Bu bilgiden hareketle, kabir azâbının varlığı ve Hz.

bölümünün yine ondan gelen diğer rivâyetlerle karışmış olma ihtimali”ni gündeme getirerek Câbir’den gelen bu iki rivâyetin aynı olduğu kanaatini paylaşmaktadır. (Yıldırım, *Geleneksel Hadîs Yorumculuğu*, s. 289.) Ancak bize göre – yukarıda da izah edildiği gibi – iki rivâyetin metinlerinin birbirlerinden ayrı oluşunu ortaya koyan farklar vardır.

Peygamber'in gaybî bilgiye muttali olduğu sonucuna varılabilir.

- İdrardan sakınmama ve insanlar arasında laf taşıma (koğuculuk yapma) veya gıybetin kabir azâbına sebebiyet verdiği.
- Hz. Peygamber'in kabirlerinde azâb gören kişi veya kişilerin azâblarının geçici bir süre hafifletilmesi için kabirlerinin üzerine yaprakları soyulmuş birer hurma dalı dikmesi veya koyması.

Hadîsin içerik veya bir başka deyişle muhtevâ tahlilinde bu üç temel asgari müşterek üzerinden değerlendirmelerde bulunulacaktır.

B. Hadîslerin İçerik veya Muhtevâlarının Tenkîd ve Tahlîli

Hadîslerin Hz. Peygamber'e aidiyetini tespitinde bir diğer önemli değerlendirme kriteri, hadîslerin içerik veya başka bir ifade ile muhtevâları açısından tenkîd veya tahlil edilmeleridir. Bu değerlendirme Kur'ân'a, hadîslere, tarihe ve akla arz gibi¹⁹ başlıklar altında yapılabilir. Bu kısımda yukarıda belirtilen asgari müştereklerden birinci ve ikincisi Kur'ân, hadîsler ve tarihe, üçüncüsü ise akla arz edilecektir.

1. Kur'ân'a arz

Hadîslerin Kur'ân'a arzı kendi içerisinde sistematığı olan bir alandır. Hadîsin Kur'ân'a arzından kasıt; "Hadîslerin Kur'ân'ın ruhuna arzı" şeklinde spekülasyona açık, içeriği meçhul bir biçimde değil; "Hadîslerin Kur'ân'ın sarîh (açık ve kesin) ayetine arz edilmesi" şeklinde olmalıdır²⁰. Hadîslerin Kur'ân'a arzı konusundaki bir başka önemli ilke, arzın Kur'ân'ın sadece ilgili ayetleri değil bütünü göz önüne alınarak yapılmasıdır²¹. Bu başlık altında araştırmakta olduğumuz hadîslerin müşterek noktalarından olan "Hz. Peygamber'in kabir azâbı görmekte olan kişi veya kişilerin sesini işitmesi"nde öne çıkan "Kabir azâbı" ve "Hz. Peygamber'in gaybî konulara muttali olup olamaması" şeklindeki iki husus ile kabir azâbına sebebiyet veren "İdrardan sakınmama ve insanlar arasında laf taşıma (koğuculuk yapma) veya gıybet" Kur'ân'a arz edilecektir.

19 Arz kriterlerinin daha fazla olduğu burada belirtilmelidir. Nitekim Kırbasoğlu 17 kadar metin tenkîdi kriterinden bahseder, bk. Kırbasoğlu, *Alternatif Hadîs Metodolojisi*, s. 185-328.

20 Kamil Çakın, "Hadîs'in Kur'ân'a Arzı Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1993, cilt: XXXIV, s. 256-58; Salahattin Polat, "Hadîste Metin Tenkîdi II", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 7, Kayseri, 1990, s. 82. Ayrıca hadîslerin Kur'ân'a arz usûlü ve ilkeleri ile ilgili bkz. Ahmet Keleş, *Hadîslerin Kur'ân'a Arzı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011, s. 227-235.

21 Polat, *Metin Tenkîdi*, s. 308.

1.1. Kur'an'da kabir azâbı

Kabir azâbının olmadığına dair Kur'an'da açık, net bir ayet yoktur. Bu yüzden kabir azâbının varlığına dair bilgi içeren mevzû bahîs hadîslerimizin Kur'an'a ters düşme, muhalefet etme gibi bir durumu söz konusu değildir. Buna mukabil kabir azâbının olduğuna dâir de sarîh bir ayet bulunmamaktadır. Bu sebeple İslâm tarihi içerisinde kabir azâbının varlığı ihtilafî bir meseledir²². Ancak başta müfessirler olmak üzere bazı âlimler Kur'an'daki bazı âyetlerin buna işaret ettiğini ifade etmektedir. Bunlardan en çok kabul göreni ve kabir azâbına delil olarak sunulanı şu ayettir:

• النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ / Sabah-akşam ateşe sunulurlar. Kıyamet koptuğu gün de; 'Firavun ailesini azâbın en çetinine sokun' (denilir)²³

Buhârî (ö. 256)²⁴, Beğavî (ö. 516)²⁵, Zemahşerî (ö. 538)²⁶, Fahreddîn Râzi

22 Kabir azâbı konusunda İslâm tarihi içerisinde öne çıkan görüşler ve temsilcilerini şöyle özetleyebiliriz:

1. Dirar b. Amr, Beşir b. Müreysi, Yahya b. Kamil ve Haricilerin büyük bir çoğunluğu kabir azâbını kabul etmemektedirler.
2. el-Ciyâni, Ebu Hüseyin el-Allaf ve Bişr b. Mu'temir kabir azâbının sadece inançsız ve kâfirlere olacağını ileri sürmüşlerdir.
3. İmamu'l-Haremeyn el-Cüveyni, İmam Gazali, İbn Kayyim ve Şehristani'ye göre ise, kabir azâbı kalp gibi vücudun bazı azaları üzerine vuku bulacaktır.
4. Kerramiye mezhebi, İbn Cerir et-Taberi ve Sâlihî gibi ilim adamları ise kabir azâbının sadece bedene olacağını iddia etmişlerdir.
5. Kadı Abdulcabbâr, İbn Hazm, İbn Hübeyre, Yahya b. Hamza, İbn Meysere ve günümüz modern teologlarının büyük bir çoğunluğu kabir azâbının sadece ruh üzerinde vuku bulacağını ifade etmişlerdir.
6. Şîi, İbâdî ve Zeydîlerin bir kısmı ile sünîlerin büyük bir çoğunluğuna göre kabir azâbı hem bedene hem de ruha olacaktır.
7. Kimilerine göre ise kabir azâbı konusu, İslamî kökenli bir inanç meselesi olmayıp, bu inancın Eski Mısır, Yahudi veya Eski Yunan felsefesindeki "Düalizm" gibi İslam öncesi din ve kültürlerden gelip, bir şekilde İslam'a sokulduğu iddia edilmiştir. Bkz. İbrahim Usta, "Allgemeiner Überblick Über "Al-Barza?" Bei Den Gelehrten/İslam Mehheplerinde Kabir Hayatı'na Genel Bakış", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2012, cilt: XII, sayı: 1, s. 254.

23 Mü'min, 40/46.

24 Buhârî bu ayet ile Tevbe 9/101 ve En'âm, 6/93. ayetleri Kitâbu'l-Cenâiz'de "Kabir Azâbına Dair Hadîsler" adıyla açmış olduğu babın mukaddimesinde zikretmiştir. Bkz. Buhârî, Cenâiz, 85.

25 Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, (thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cuma Damîriyye, Süleyman Müslim el-Haraş), I-VIII, Dâru Taybe, Riyâd, 1417/1997, VII, 151.

26 Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl*, I-IV, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrût, 1407, s. IV, 170.

(ö. 606)²⁷, Kurtubî (ö. 671)²⁸, Beydâvî (ö. 691)²⁹, İbn Kesîr (ö. 774)³⁰ ve İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795)³¹ bu ayetteki ateşe sunulmanın kabir azâbına işaret ettiğini beyân etmişlerdir. Başka bir ayet şu şekildedir:

• “ وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى / Her kim de benim zikrimden (Kur’ân’dan) yüz çevirirse, mutlaka ona dar bir geçim vardır. Bir de onu kıyamet gününde kör olarak haşrederiz.”³²

Ayetteki “مَعِيشَةً ضَنْكًا/dar, sıkıntılı bir geçim” ifadesini bazı âlimler kabir azâbı olarak yorumlamışlardır. Taberî (ö. 310)³³, İbn Ebî Hâtim (ö. 327)³⁴, Zemaşşerî³⁵, Kurtubî³⁶, İbn Kesîr³⁷ ve İbn Receb el-Hanbelî³⁸ bunlardan bazılarıdır. Kur’ân’da kabir azâbına işaret ettiği kabul edilen başka ayetlerin ise; Tevbe 9/101, En’âm, 6/93; Secde 22/21, Tûr 52/47, Tekâsür 108/1-8 olduğu zikredilmektedir³⁹.

Görüldüğü üzere Kur’ân-ı Kerîm’de kabir azâbı sarîh bir şekilde geçmemekle birlikte İslâm tarihi boyunca birçok âlim tarafından bazı ayetlerin kabir azâbına işaret ettiği ifade edilmiştir. Özellikle tefsîr literatüründe kabir azâbı ile ilgili birçok yorum bulunmaktadır.

Sonuç olarak mekzûr hadîslerin ana teması olan kabir azâbının Kur’ân’a ters düşmediği aksine Kur’ân’da kabir azâbının varlığına delil olarak sunulan ayetlerle uyumlu olduğu söylenebilir.

27 Ebû Abdullah Fahrreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, I-XXXII, Dâru’l-Fikr, Beyrût, 1401/1981, XXVII, 74.

28 Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 113

29 Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, (thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar’aşlî), I-V, Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, Beyrût, trsz., V, 59.

30 Ebû’l-Fidâ İmâduddîn İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, (thk. Sâmi b. Muhammed Selâme), I-VIII, Dâru Taybe, y.y., 1420/1999, VII, 146.

31 Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb el-Hanbelî, *Ehvâlu’l-Kubûr ve Ahvâlu Ehlihâ ila’n-Nuşûr*, (thk. Hâlid Abdullatîf es-Seb’u’l-Alemî), Dâru’l-Kutubi’l-Arabî, Beyrût, 1425/2005, s. 45-46.

32 Tâha, 20/124.

33 Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân fî Te’vîli’l-Kur’ân*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), I-XXIV, Müessesetü’r-Risâle, y.y., 1420/2000, XVIII, 392.

34 Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, (thk. Es’ad Muhammed et-Tayyib), I-X, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Riyâd, 1417/1997, VII, 2439.

35 Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, III, 95.

36 Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 113.

37 İbn Kesîr, *Tefsîr*, V, 323.

38 İbn Receb el-Hanbelî, *Ehvâlu’l-Kubûr*, s. 49.

39 Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 113; İbn Receb el-Hanbelî, *Ehvâlu’l-Kubûr*, s. 48-49.

1.2. Kur'ân'a göre Hz. Peygamber'in gaybî bilgilere muttali olabilmesi meselesi

Hadîslerdeki müşterek noktalardan biri olan "Hz. Peygamber'in kabirde azâb gören kişi veya kişilerin seslerini işitmesi"nin Kur'ân'a göre mümkün olup olmadığı, ters düşüp düşmediğinin vuzûha kavuşturulması önemlidir. Kabirlerde azâb gören kişilerin bilinmesi, seslerinin işitilmesi gaybî bir konudur. Burada öncelikle, Kur'ân'a göre Hz. Peygamber'in, gayb alanının sınırları içerisindeki bir konu hakkında bilgi sahibi olabilmesinin mümkün olup olmadığı sorusuna cevap aranmalıdır.

Gayb; masdar olarak "gizli kalmak, gizli olmak, gözden kaybolmak"⁴⁰ gibi anlamlara gelmekle birlikte isim şeklinde "kalplerde mevcut olsun veya olmasın gözlerden gizli kalan şey"⁴¹ olarak tarif edilmektedir. Kur'ân'da gaybın bilinip bilinmeyeceği konusunda iki husus öne çıkmaktadır: Gaybın sadece Allah tarafından bilindiği⁴² ile Allah'ın dilediği kullarına gaybı bildirdiği⁴³. Bazı İslâm âlimleri Kur'ân'daki bu bilgilerden hareketle gaybı, hakîkî (veya mutlak) ile izâfî olmak üzere iki kısımda ele alırlar⁴⁴. İzâfî gayb muayyen mahlûkun genellikle fitrî özelliklerinden ve yaratılıştan getirdiği kabiliyetlerinden dolayı gerek duyu gerekse duyu vasıtalarıyla bilgi sahibi olduğu fakat diğer varlıklarca bilinmeyen şeyleri ifade etmektedir⁴⁵. Hakîkî veya mutlak gayb ise Allah'ın hiçbir yaratığa açıklamadığı ve bildirmediği ve onların yakînen bilemediği, ancak sadece resûllerine veya bazı seçkin kullarına vahiy (melek, rüya, ilhâm) vasıtasıyla Allah'ın dilediği kadarını bildirdiği alandır⁴⁶. Tarifinden de

40 Ebû'l-Fazl Cemaleddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, "ğyb/الغيب", *Lisânu'l-Arab*, LV, Dâru'l-Meârif, Kahire, tsz., XXXVII, 3321-22.

41 Ebû's-Saâdât el-Mübârek b. Muhammed İbnü'l-Esîr el-Cezerî, "ğyb/غيب", *en-Nihâye fi Ğarîbi'l-Hadis ve'l-Eser*, (Ebû Abdîrahman Salâh b. Muhammed b. Avîda), I-V, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1423/2002, III, 357.

42 En'âm, 6/50, 59, 73; Tevbe, 9/94, 105; Yûnus, 10/20; Hûd, 11/123; Nahl, 16/77; Kehf, 18/26; Neml, 27/65; Fâtır, 35/38; Hucûrât, 49/18.

43 Âl-i İmrân, 3/179; Cin, 72/26-27.

44 Muhammed Reşîd b. Ali Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, I-XII, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmetü li'l-Kitâb, y.y., 1990, VII, 353, XI, 184; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-X, Azim Dağıtım, İstanbul, trsz., VII, 522; Necatî Kara, "Kur'ân'da Gayb", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1994, cilt: I, sayı: 1, s. 60; İlyas Çelebi, "Gayb", *DİA*, XIII, 407; Ertürk, *Metin Tenkîdi*, s. 115.

45 Ertürk, *Metin Tenkîdi*, s. 116; Kara, "Kur'ân'da Gayb", s. 60-61; Çelebi, "Gayb", XIII, 407.

46 Ertürk, *Metin Tenkîdi*, s. 119; Kara, "Kur'ân'da Gayb", s. 62-63; Çelebi, "Gayb", XIII, 407.

anlaşıldığı üzere mutlak gayb da; Sadece Allah'ın bilgisi ve tasarrufunda olan gayb ile Allah'ın bazı seçkin kullarına vahiyle bildirdiği gayb şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Birinci kısım Allah'tan başkasının kısmen dâhi olsa bilemediği alandır. İkinci kısım ise Allah'ın bazı seçkin kullarına vahiyle bildirdiği gaybî bilgilerdir ki Hz. Peygamber'in gayb bilgisi işte bu sayede mümkündür. Nitekim O gaybî bilgileri vahy-i metlûv denilen Kur'ân vahyi ile vahy-i gayri metlûv denilen Kur'ân dışı vahiy (melek, rüya veya ilhâm) vasıtasıyla kendisine bildirilenleri öğrenmiştir⁴⁷.

Kur'ân'da – az önce de belirttiğimiz gibi – gaybın Allah haricinde hiç kimse tarafından bilinemeyeceğine dair âyetler bulunmakla birlikte Hz. Peygamber'in de bu kapsamda olduğuna ilişkin âyetler de yer almaktadır.

“De ki; Allah dilemedikçe ben kendime bir zarar verme ve bir fayda sağlama gücüne sahip değilim. Eğer ben gaybı biliyor olsaydım daha çok hayır elde etmek isterdim ve bana kötülük dokunmazdı. Ben inanan bir kavim için sadece bir uyarıcı ve bir müjdeciyim.”⁴⁸

“De ki; ‘Ben size, ‘Allah'ın hazineleri benim yanımdadır’ demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size ‘Ben bir meleğim’ de demiyorum. Ben sadece, bana gönderilen vahye uyuyorum.’ De ki: ‘Görmeyenle gören bir olur mu? Siz hiç düşünmez misiniz?’⁴⁹

Bu âyetler gaybın sadece Allah'a has olduğunu göstermektedir. Ancak Kur'ân'da Allah'ın dilediği kullarına gaybı bildirebileceğine dair âyetler de bulunmaktadır:

“Allah, pisi temizinden ayırıcaya kadar mü'minleri içinde bulduğunuz şu durumda bırakacak değildir. Allah size gaybı bildirecek de değildir. Fakat Allah, peygamberlerinden dilediğini seçer (gaybı ona bildirir). O halde Allah'a ve peygamberlerine iman edin. Eğer iman eder ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız sizin için büyük bir mükafat vardır.”⁵⁰

“O gaybı bilendir. Hiç kimseye gaybını bildirmez. Ancak seçtiği resûller

47 Ertürk, *Metin Tenkidi*, s. 119-21.

48 A'râf, 7/188.

49 En'âm, 6/50.

50 Âl-i İmrân, 3/179. Allah'ın Hz. Peygamber'e gaybı bildirebileceğine dair müfessirlerin yorumları için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 426-27; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, I, 445; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Çayb*, IX, 115.

başka.(Onlarabildirir.)..."⁵¹

Allah'ın gaybı seçtiği bazı resûllerine bildirdiği bu ayetlerde açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıca Kur'ân'da bulunan bazı ayetlerde hasseten Allah'ın Hz. Peygamber'e gaybı bildirdiğine dair örnekler görmek mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber'in Mekke'nin fetholunacağına dair rüyasının çıktığını Kur'ân haber vererek⁵², aslında Mekke'nin fethini daha önceden Hz. Peygamber'e rüya yolu ile bildirdiğini tasrîh etmektedir. Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in Hâtüb b. Ebî Belte'a'nın Mekke Müşriklerine gönderdiği mektubu bildiğini haber vermesi⁵³, Hz. Peygamber'in eşlerinden birine söylemiş olduğu sırrını eşinin ifşa etmesi üzerine Kur'ân dışı vahiyle bildirildiğinin ayetle tasrîhi⁵⁴, evlatlığın boşanmış eşiyle nikahlanabilmesinin mümkün olabilmesi amacıyla evlatlığı Zeyd hanımını boşayınca kendisinin nikahlanacağına önceden bildirilmesine rağmen, O'nun bunu insanlardan çekindiği için gizlediğini Kur'ân'ın haber vermesi⁵⁵ Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında ilâhî vahiyle bilgilendirildiğinin kanıtlarındandır⁵⁶.

Hz. Peygamber'in diğer insanlar için gayb olan bazı hususları bilmesi gayet normal bir durumdur. Bunu kabul etmek gaybı Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği hükmüne aykırılık arz etmez. Çünkü Peygamber'in bilgisi mutlak değil, ilâhî ihbar ile sınırlıdır⁵⁷. Bir taraftan gaybı sadece Allah'ın bildiği, diğer taraftan ise seçtiği bazı elçilere gaybı bildirdiğine

51 Cin, 72/26-27. Allah'ın Hz. Peygamber'e gaybı bildirebileceğine dair müfessirlerin yorumları için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, 671-72; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 632-33; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXX, 168-69.

52 Fetih, 48/27.

53 Mümtahine, 60/1. Sebebi nüzûlü için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, 311-12; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 511-12; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 257.

54 Tahrîm, 66/3-4.

55 Ahzâb, 33/37.

56 Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında vahiy ile gaybî bilgiler aldığına dair örnekler ve açıklamalar için bkz. Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Dirâsâtu fî'l-Hadîsi'n-Nebevî ve Târîhi Tedvînihi*, I-II, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrût, 1400/1980, I, 37-39; M. Hayri Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet Eleştirel Bir Yaklaşım*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1999, s. 225-236; Polat, "Maturidiye Göre Gayb ve Hz. Peygamber'in Bilgisinin Sınırları", *Hadîs Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul, trsz., s. 145-48; Ertürk, *Metin Tenkidi*, s. 189-200; Mustafa Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, Kitâbî Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 80-92; Faik Akcaoğlu, *Hz. Peygamber'in Kur'an Vahiyi Dışında Bilgilendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2010, s. 154-69.

57 Polat, "Maturidiye Göre Gayb ve Hz. Peygamber'in Bilgisinin Sınırları", *Hadîs Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul, trsz., s. 145.

dair tearuz gibi görülen bu durum, Hz. Peygamber'in gayb bilgisinin Allah'ın bildirdikleri ile sınırlı olduğu düşünülürken ortadan kalkmaktadır⁵⁸. Yani Hz. Peygamber daima gaybı bilmez, sınırlı ve kendisine bildirildiği kadarını bilmiştir. Aynı konudaki iki ayrı anlamdaki âyet grubunun birisi mutlak umum bildirirken diğerinin bu umumi beyanı tahsis ettiği açıktır. Dolayısıyla özel mânâ ile umum mânâ arasında tearuz olmaz. Zira zâhir ifade te'vile müsait olan beyânla çelişkili olarak görülemez. Bu durumda iki muhtelif beyanın cem ve telifi mümkündür.

Hz. Peygamber'in kabirlerdeki kişilerin azâb sesini işitince duraksadığı, yüzünün renginin değiştiği ve sarsılmaya başladığı Abdullah b. el-Hâris ← Ebû Hureyre târikiyle gelen rivâyetten anlaşılmaktadır. Bu da onun gaybî bir meselede ilâhî ilhâm (Kur'ân dışı vahiy) bilgilendirildiğini, bilgilendirilme anında ise vahiy alırken olduğu gibi vücut diline yansıyan tepkiler verdiğini göstermektedir.

Sonuç olarak Hz. Peygamber'in kabirlerdeki kişi veya kişilerin azâb seslerini işitmesi gaybî bilgi kapsamındadır ve bunu da ilâhî ilhâm (Kur'ân dışı vahiy) vasıtasıyla öğrenmiştir⁵⁹. Bu da Kur'ân'a muhalif olmayıp, bilakis muvafık bir durumdur.

1.3. Kur'ân'a göre nemîme (koğuculuk), gıybet (dedikodu) ve idrardan sakınma

Nemm "النَّمِّ" kökünden gelen nemîme, "insanlar arasında ifsâd ve şer çıkarmak amacıyla laf taşıma, koğuculuk, bozgunculuk ve gammazlık yapma" gibi anlamlara gelmektedir⁶⁰. Allah Teâlâ, Kalem Sûresi'nde Hz. Peygamber'in üstün bir ahlaka sahip olduğunu vurguladıktan sonra kötü ahlak tipine sahip insanların özelliklerini (daima yemin eden, kusur arayan, iyiliği engelleyen, saldırgan, günahkar, kaba... şeklinde) sayarken 11. ayette "Durmadan söz taşıyan/بِمِيمٍ مَّشَاءٍ" şeklide nemîmeye yani koğuculuğa da işaret ederek, bu huyun çirkin ve kabul edilemez ahlaki davranışlardan biri olduğunu belirtmiştir⁶¹.

58 Polat, "Maturidiye Göre Gayb ve Hz. Peygamber'in Bilgisinin Sınırları", s. 144.

59 Muhammed Enver el-Keşmîrî, *Feyzu'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî ma'a Hâşiyeti Bedri's-Sârî*, I-VI, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1426/2005, I, 410.

60 İbn Manzûr, "نمم/نم", *Lisânu'l-Arab*, L, 4550; İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, V, 105.

61 Nemîme ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Ğazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, tsz., III, 156-58.

Gıybet ise, kavram olarak “ğyb/الغيب” kelimesinden türemiş olup genel olarak “kişinin gıyabında işittiği zaman hoşlanmayacağı kötü olan özelliğinden bahsetmek” anlamına gelmektedir⁶². Şayet kişinin duyduğunda hoşlanmayacağı şey o kişide yoksa bu, bühtân yani iftira olur. Nitekim ileride hadîslerde bu noktaya temas edilecektir. Allah, Kur’ân-ı Kerîm’de gıybetin kötü bir davranış olduğunu şu ayetle çok açık bir şekilde vurgulamıştır: “... Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir وَأَلَّا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُّحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ”⁶³ Ayrıca yine Kur’ân’da gıybet yani dedikodu konusu “hümeze”, “lümeze” ve “hemmâz” kelimeleri ile de ifade edilmiştir⁶⁴. Hakkında sarîh nasların bulunduğu gıybetin haramlığı konusunda İslâm ulemâsı ittifak etmiştir⁶⁵.

Kur’ân-ı Kerîm’de idrardan sakınmanın gerekliliğine işaret eden sarîh bir ayet mevcut değilse de bu hususun genel anlamda temizlik bağlamında değerlendirilmesi mümkündür. Nitekim bedeninin temizlenmesi⁶⁶ ile elbise temizliği bu kapsamda düşünülebilir. Aynı şekilde “Elbiseni tertemiz tut/وَيُطَابِكُ فَطَهِّرْ”⁶⁷ ayeti özellikle elbisenin temiz olmasına işaret etmektedir.

2. Hadîslere arz

İçerik tenkîdine yer verilen hadîslerin asgari müştereklerini teyit eden çok sayıda kavli ve fiilî hadîs bulunmaktadır.

2.1. Hadîslerde kabir azâbı

Hadîs literatüründe kabir azâbına dair farklı bağlamlarda birçok hadîs bulunmaktadır. Makalenin boyutlarını aşmamak için Kütüb-i Tis’ayı temel almak sûretiyle kabir azâbına dair hadîslerden bazılarını yer verilecektir.

62 İbn Manzûr, “ğyb/الغيب”, *Lisânu'l-Arab*, XXXVII, 3323; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 357.

63 Hucurât, 49/12.

64 Geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Kasapoğlu “Kur’ân’da ‘Gıybet’ Olgusu: Bir Davranım Bozukluğu Olarak Dedikodu ve Korunma Yolları”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, cilt: XI, sayı: 2, 53-58.

65 Mustafa Çağrırcı, “Gıybet”, *DİA*, XIV, 63. Gıybet ile ilgili geniş bilgi için bkz. Çazâlî, *İhyâ*, III, 143-44.

66 el-Mâide 5/6.

67 el-Müddesir 74/4.

• Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivâyet ettiğine göre Zeyd b. Sâbit şöyle demiştir: Hz. Peygamber ile beraber Benî Neccâr'ın bir bahçesinde iken Hz. Peygamber'i taşıyan katır birdendire yoldan saptı ve Hz. Peygamber düşeyazdı. Tam da orada altı veya beş yahut dört kabir vardı. (Bu sayıları râvî el-Cüreyrî söylemiştir.) Bunun üzerine Hz. Peygamber *"Bu kabirlerin sahiplerini kim biliyor?"* diye sordu. Bir adam *"Ben (biliyorum)"* dedi. Hz. Peygamber *"Öyleyse bunlar ne zaman öldüler?"* dedi. Adam *"Onlar şirk içerisinde öldüler."* dedi. Hz. Peygamber *"Gerçekten bu ümmet kabirlerinde imtihan olunuyor. Eğer birbirinizi defnetmemeniz endişesi olmasaydı benim işitmekte olduğum kabir azâbı sesini size de işittirmesi için Allah'a dua ederdim."* dedi. Sonra yüzünü bize dönerek *"Cehennem azâbından Allah'a sığın!"* buyurdu. Ashâb *"Cehennem azâbından Allah'a sığınırız."* dediler. Ardından: *"Kabir azâbından Allah'a sığın!"* buyurdu. Ashâb *"Kabir azâbından Allah'a sığınırız."* dediler. Sonra, *"Fitnelerin açığından, kapalılarından Allah'a sığın!"* buyurdu. Ashâb *"Açık, kapalı fitnelerden Allah'a sığınırız."* dediler. *"Deccal'ın fitnesinden Allah'a sığın!"* buyurdu. Ashâb *"Deccal'ın fitnesinden Allah'a sığınırız!"* dediler⁶⁸.

• Rivâyet edildiğine göre Ebû Eyyûb şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.s.) bir defasında güneş battıktan sonra (dışarı) çıktığında bir ses işitti ve: *"Yahûdîler kabirlerinde azâb olunuyorlar."* buyurdu⁶⁹.

• Ebû Hureyre Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: *"Sizden biriniz veya ölü kabre konulunca simsiyah mavi gözlü iki melek ona gelir onlardan birine müinker diğerine nekîr denilir. O iki melek şöyle der: 'Bu zât hakkında ne derdin?' O kimse ise ölmeden önce söylediğini aynen tekrar ederek: 'O Allah'ın kulu ve Resûlüdür. Ben şehâdet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur. Muhammed de O'nun kulu ve elçisidir.' O iki melek der ki: 'Senin böyle söyleyeceğini biliyorduk.' Sonra o kabir yetmiş zira' (arşın) kadar genişletilir ve aydınlık hale getirilir. '(Rahatça) yat uyu (burada).' denilir. O kimse 'Bu durumu aileme dönüp haber verebilir miyim?' deyince o iki melek; 'Gelin güvey gibi rahatça uyu! Gelin güveyi olan kimseyi ailesinden en çok sevdiği kimse uyandırır.' der. O kişi kabrinde mahşer için diriltilinceye kadar rahat rahat uyur. Kabre konulan kimse*

68 Müslim, Cennet, 17 (hd. no: 67); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 30 (hd. no: 122); Humeydî, *Müsned*, I, 111 (hd. no: 254); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 190; Bu rivâyetin Enes'den gelen târiki de vardır. Bkz. Müslim, Cennet, 17 (hd. no: 68); Nesâî, Cenâiz, 114.

69 Buhârî, Cenâiz, 86; Müslim, Cennet, 17 (hd. no: 69); Nesâî, Cenâiz, 114; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 417, 419.

münafık ise (Muhammed (s.a.s.) hakkında sorulan soruya); 'İnsanların peygamber dediklerini duydum bende aynen öyle söyledim, doğrusunu bilemiyorum!' diyecek. Bunun üzerine o iki melek; 'Senin böyle söyleyeceğini biliyorduk.' derler. O kabre, 'Sıkıştır onu!' denilir, kabirde onu sıkıştırır. Ta ki kaburga kemikleri yerlerinden oynar. Allah onu mahşer günü uyandırınca kadar böylece azâb etmeye devam eder."⁷⁰

- Berâ b. Âzîb Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: "Allah iman edenleri sabit bir sözle yerlerinde tutar." (âyeti) kabir azâbı hakkında inmiştir. Ölen kula, 'Rabbin kim?' diye sorulacak. O da 'Rabbim Allah, Peygamberim de Muhammed (s.a.s.)' cevabını verecektir. İşte Azîz ve Celil olan Allah'ın "Allah imân edenleri hem dünyâ hayatında hem de ahirette sabit bir sözle (kelime-i tevhidle) yerlerinde tutar, zâlimleri ise saptırır. Ve Allah dilediğini yapar (İbrahim, 14/27)" âyeti budur."⁷¹

- İbn Ömer Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: "Sizden biriniz ölünce kendisine kalacağı yer sabah akşam gösterilir. Eğer cennet ehlinden ise cennetliklerden, cehennem ehlinden ise cehennemliklerden olan yeri gösterilir ve ona; 'İşte kıyamette Allah seni yeniden diriltinceye kadar kalacak yerin burasıdır.' denilir."⁷²

- Hz. Ali'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Çokluk kuruntusu sizi oyaladı أَهْلًا كَاتِرًا (Tekâsur Sûresi)" âyetleri nâzil oluncaya kadar kabir azâbı hakkında şüphe eder dururduk⁷³.

- Hz. Aişe'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Bir Yahûdî kadını gelecek: "Allah seni kabir azâbından korusun" demişti. Ben de Hz. Peygamber'e 'Ey Allah'ın Resûlü! insanlara kabirde azâb ediliyor mu?' diye sordum.

70 Tirmizî, Cenâiz, 70 (hd. no: 1071). Az farklılıklarla bkz. Müslim, Cennet, 17 (hd. no: 70); Nesâî, Cenâiz, 109, 110.

71 Müslim, Cennet, 17 (hd. no: 73, 74). Benzer rivâyetler için bkz. Buhârî, Cenâiz, 85; Ebû Dâvud, Sünnet, 23-24; Nesâî, Cenâiz, 114; İbn Mâce, Zühed, 32; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 291.

72 Buhârî, Cenâiz, 88; Bedu'l-Halk, 8; Rikâk, 42. Aynı ve benzer rivâyetler için bkz. Müslim, Cennet, 17 (hd. no: 65); Tirmizî, Cenâiz, 70 (hd. no: 1072); Nesâî, Cenâiz, 116. Mâlik b. Enes, Muvatta, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Cenâiz, 16; İbn Ebî Şeybe, Musannef, XIII, 237 (hd. no: 35511); Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 16, 113, 123;

73 Tirmizî, Tefsîr, 102 (hd. no: 3355). Bu rivâyete göre Tekâsur Sûresi'ndeki "مُتْرُزِيَّاتٍ حَ رَبَّاتٍ لَّ" ayeti "Kabir azâbını tadıncaya kadar." anlamına gelmektedir. Yani hırslı kafirler kabre girdikleri veya girecekleri gün gafletten uyanacak, bütün ömürlerince çoğaltmak için oyalandıkları gelip geçici şeylerden ayrıldıklarını ve yalnız vebalini yüklenip kaldıklarını göreceklerdir. Yazır, Hak Dini, IX, 403.

Bunun üzerine Hz. Peygamber: 'Allah'a sığınırım o kabir azâbından' dedi. Hz. Aişe diyor ki Resûlullah (s.a.s.) dışarı çıktığında Güneş tutulmuştu. Biz de dışarı çıktık. ... Resûlullah (s.a.s.) (iki rekat namaz kıldı). Namaz bitince minbere çıktı, söyledikleri arasında şunlar da vardı: 'İnsanlar Deccal fitnesine uğrayacakları imtihan gibi kabirlerinde de imtahana çekilirler.' Aişe diyor ki: Bu olaydan sonra Resûlullah (s.a.s.)'in kabir azâbından Allah'a sığındığını duyuyorduk⁷⁴.

• Esmâ bnt. Ebî Bekir'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Resûlullah (s.a.s.), bir gün kalktı ve kişinin kabirdeki çekeceği sıkıntılardan bahsetti. O bundan bahsedince Müslümanlar öyle bir bağıştılar ki, Resûlullah (s.a.s.)'in ne söylediğini anlayamadım. İnsanların sesleri kesilince bana yakın olan bir adama: "Allah senin iyiliğini versin. Resûlullah (s.a.s.)'in son söyledikleri neydi?" diye sordum. O da şöyle dedi: Resûlullah (s.a.s.)'in son sözü şöyleydi: "Bana vahyolundu ki, sizler kabirde Deccal fitnesine yakın bir imtihandan geçeceksiniz."⁷⁵

Hz. Peygamber'in dualarında çok sık bir şekilde "kabir azâbından" istiâzede bulunduğunu görmekteyiz. Öyle ki bu konuda Resûlullah (s.a.s.)'e isnâd edilen onlarca çeşit dua ifadeleri hadîs kaynaklarında bulunmaktadır⁷⁶. Çalışmanın boyutlarını aşacağı endişesiyle bu konudaki en yaygın rivâyetleri vermekle iktifa edilecektir.

• Hz. Aişe'den gelen bir rivâyete göre Hz. Peygamber şöyle dua etmiştir: "Ey Allah'ım, kabir azâbından Sana sığınırım. Deccâl Mesih fitnesinden de Sana sığınırım. Hayâtın ve ölümün fitnelerinden de Sana sığınırım. Ey Allahım, ben günâh işlemekten ve borçlu olmaktan da Sana sığınırım."⁷⁷

74 Buhârî, Kusûf, 7; Müslim, Kusûf, 2 (hd. no: 8); Nesâî, Kusûf, 11, 12; Dârimî, Salât, 187; Mâlik, *Muvatta*, Salâtu'l-Kusûf, 1. Ayrıca benzer rivâyetler için bkz. Buhârî, Cenâiz, 85; Müslim, Mesâcid, 24 (hd. no: 125, 126); Nesâî, Sehv, 64.

75 Nesâî, Cenâiz, 115. Benzer rivâyet için bkz. Buhârî, Cenâiz, 85.

76 Buhârî, Kusûf, 7, 12; Cenâiz, 85, 86; Cihâd, 25; De'avât, 36, 37, 40, 44; Müslim, Mesâcid, 24 (hd. no: 123, 124, 125, 126), 25 (hd. no: 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134); Kusûf, 2 (hd. no: 8); Zikr ve'd-Du'â, 15; Cennet, 17 (hd. no: 67); Ebû Dâvud, Salât, 184; Vitir, 32; Tirmizî, De'avât, 86 (hd. no: 3494), 87 (hd. no: 3520), 132 (hd. no: 3604); Nesâî, Cenâiz, 115; İstî'âze, 5, 6, 11, 25, 32, 38, 39, 45, 46, 48, 49, 52, 55; İbn Mâce, İkâmetu's-Salât, 26; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 183, 186, 242, 258, 292, 298, 305, 311; II, 185, 186, 237, 298, 423, 454, 467, 469, 522; III, 117, 205, 214, 235, 264; V, 42, 123, 124, 270; VI, 88, 200, 364, 365.

77 Buhârî, Sıfatu's-Salât, 65; Ebû Dâvud, Salât, 148-49; Nesâî, Sehv, 64. Benzer rivâyetler için bkz. Nesâî, İstî'âze, 4; İstî'âze, 50, 51.

• Ebû Hureyre'den gelen bir rivâyete göre ise Hz. Peygamber şöyle dua etmiştir: *"Ey Allahım! Kabir azâbından, ateş azâbınızdan, hayât ve ölüm imtihan ve şiddetlerinden, Deccâl Mesîh fitnesinden sana sığınırım."*⁷⁸

• İbn Abbas, Resûlullah (s.a.s.)'in Kur'ân'dan bir sûre öğretir gibi şu duayı öğrettiğini rivâyet etmiştir: *"Allah'ım Cehennem azâbından Sana sığınırız, kabir azâbından Sana sığınırız, Mesih Deccal'in fitnesinden yine Sana sığınırız. Hayatın ve ölümün tüm fitnelerinden de yine Sana sığınırız."*⁷⁹

Hz. Peygamber bir cenazenin namazını kıldırırken yaptığı duada da kabir azâbından istiâzeye vurgu yapmıştır.

• Avf b. Mâlik'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Resûlullah (s.a.s.)'in bir cenaze için namaz kılarırken şöyle dua ettiğini duydum: *"Allah'ım onu başışla, ona acı ve onu affet, ona afiyet ver, varacağı yeri ikram edilen yer (Cennet) kıl, girdiği kabri geniş eyle. Onu su, kar ve dolu ile yıka. Beyaz kumaşın kir ve hatalardan temizlenmesi gibi onu hatalarından temize çıkar. Bu dünyadaki evine karşılık, daha hayırlı bir ev, ailesine karşılık daha hayırlı bir aile, eşine karşılık daha hayırlı bir eş ver. Onu kabir ve Cehennem azâbından koru."* Avf diyor ki: Resûlullah (s.a.s.)'in o ölüye yaptığı duayı duyunca, kendi kendime keşke bu ölen ben olsaydım dedim⁸⁰.

Son olarak hadîs tarihinde sahâbenin hatalı hadîsleri Kur'ân'a arz ederek tenkîd süzgecinden geçirdiğine dair verilen şu meşhûr rivâyete yer verilebilir:

• Amre bnt. Abdirrahman'ın Hz. Âişe'den rivâyetine göre: *"Hz. Âişe'ye Abdullah b. Ömer'in, 'Ölü, dirinin ağlamasıyla azâb görür.' dediği hatırlatılınca şöyle demiştir: "Allah Ebû Abdirrahmanı başışlasın! O yalan söylememiş ancak unutmuş veya hata etmiştir. Resûlullah (s.a.s.) bir gün bir Yahûdî hanımın cenazesine uğradığında 'Onlar bu cenazeye ağlıyorlar, o ise kabrinde azâb görüyor!' demiştir."*⁸¹

Buraya kadar verilen rivâyetler, konunun yaygın olarak bilindiğini ve

78 Buhârî, Cenâiz, 86.

79 Müslim, Mesacid, 25 (hd. no: 132); Nesâî, Cenâiz, 115; İsti'âze, 49; İbn Mâce, Du'â, 3; Mâlik, Muvatta, Kur'ân, 8.

80 Nesâî, Cenâiz, 77. Başka bir rivâyet için bkz. Müslim, Cenâiz, 26 (hd. no: 85); Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 23.

81 Müslim, Cenâiz, 9 (hd. no: 27). Farklı lafızlarla bkz. Müslim, Cenâiz, 9 (hd. no: 25); Buhârî, Cenâiz, 32; Tirmizî, Cenâiz, 25 (hd. no: 1004); Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 281.

geniş bir liteartüre sahip olduğunu göstermektedir⁸². Ayrıca bu rivâyetler içerik yönüyle tetkike tabi tutulan rivâyetlerle de uyum arz etmektedir.

2.2. Hadîslere göre Hz. Peygamber'in gaybî bilgilere muttali olabilmesi meselesi

Allah'ın istediği konularda ve dilediği ölçüde resûllerine gaybı bildirdiğine, Hz. Peygamber'in de bu şekilde bazı gaybî bilgilere muttali kılındığına dair Kur'an'dan örneklere "Kur'an'a Arz" başlığı altında yer verilmişti. Hadîs literatüründe de Hz. Peygamber'in bu şekilde şartlarda gayba muttali kılındığına yani Kur'an dışı vahiy ile bilgilendirildiğine dair birçok örnek bulunmaktadır. Özellikle hadîs literatürünün önemli bir kısmını teşkil eden ahkâma dair uygulamalarının bulunduğu açıklamalar, namaz, oruç, hac gibi ibâdetler Kur'an'da farz kılınmış olmasına rağmen, bunların nasıl icra edileceğine dair teferruatlı açıklamalar yoktur. Bu açıklamaları Hz. Peygamber yapmıştır. İbadetlerin şeklinde rey ve akıl ile düzenlemeler yapılamayacağına göre, Kur'an'da bulunmayan ibâdet şekillerine ve teferruatına dair bilgileri Hz. Peygamber ilahi vahiy almıştır⁸³. Kur'an'da bulunmayan bu konular hakkında Hz. Peygamber'den gelen kavli ve fiili rivâyetler için hadîs kaynaklarının "Kitâbu's-Salât, Kitâbu's-Savm, Kitâbu'l-Hac" gibi bölümlerine hızlıca bakılması yeterlidir.

Ayrıca hadîs kaynaklarında Hz. Peygamber'in Bedir Savaşı öncesinde, savaşın olacağı meydanda gezinip Müşriklerin liderlerinden Utbe, Ebû Cehil ve Şeybe gibilerinin öldürülecekleri yerleri göstermesi⁸⁴, Nâdiroğullarının kendisine suikast hazırlığında olduklarını öğrenmesi⁸⁵,

82 Kabir azâbı ile ilgili hadislerin tahrîc ve değerlendirmeleri için bkz. Kasım Oğan, *Kabir Hayatı İle İlgili Rivayetlerin Tespit Tahrîc ve Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2010. Suyûtî'nin Şerhu's-Sudûr adlı eserinde yer alan kabir hayatı ile ilgili rivayetler ve değerlendirmeleri için bkz. Ali Böcü, *es-Suyûtî'nin Şerhu's-Sudûr bi Şerhi Hâli'l-Mevâtâ ve'l-Kubûr Adlı Eseri Bağlamında Kabir Hayatı İle İlgili Hadislerin İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2005.

83 Polat, "Maturidiye Göre Gayb ve Hz. Peygamber'in Bilgisinin Sınırları", s. 146.

84 Müslim, Cihâd, 30 (hd. no: 83); Cennet, 17 (hd. no: 76, 77).

85 Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I-IV, Dâru'l-Hayr, Beyrut, 1424/2004, III, 151-52; Muhammed b. Ömer b. Vâkîdî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, (tah: Marsden Jones), I-III, Müessesetu'l-Alemî li'l-Metbûât, Beyrut, 1989, I, 364-370; Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I-XI, (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Usre, Kahire, 2002, II, 53-55; Ebu Bekr Abdurrezzâk b. Hemmam es-San'ânî, *el-Musannef*, (thk. Habîbu'r-Rahmân el-'Azamî), I-XI, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1403, V, 357-360; Behyakî, *Delâilu'n-Nubuwwa ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi's-Şerî'a*, (thk. Abdulmu'tî Kal'acı), I-VII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988/1408, III, 354-55.

Hâlid b. Velîd'e Kindelilerin Kralı Hıristiyan Ükeydir b. Abdülmelik'i yabânî sığır avlarken yakalayacağını söylemesi ve bu durumun aynen çıkması⁸⁶, Mekke'de baskı ve zulümden bunalan Müslümanlara "Allah'a yemin ederim ki, İslâm dini başarıya ulaşacak ve gerçek bir din olarak en güçlü noktaya ulaşacaktır. Hatta bir yolcu Yemen'in San'a şehriden Hadramût'a kadar emniyet ve selâmetle gidecek, yol boyunca Allah'tan başka hiç kimseden korkmayacak. Bir sürü sahibi de hayvanlarını otlatırken kurtlardan başka hiçbir şeyden korkmayacaktır."⁸⁷ buyurması ve bunun aynen gerçekleşmesi, Ammâr b. Yâsir'in isyancı bir topluluk tarafından öldürüleceğini⁸⁸ ve aile efradından kendisine ilk kavuşacak kişinin kızı Hz. Fâtıma olduğunu haber vermesi⁸⁹, Cebraîl'in O'na abdesti⁹⁰ ve namaz vakitlerini öğretmesi⁹¹ ve Yahûdî Lebid b. el-A'sam tarafından yapılan sihrin bırakıldığı yeri bildirmesi⁹² vb. rivâyetler örnek olarak verilebileceği gibi manası Allah'a, ifadeleri Hz. Peygamber'e ait kudsi hadîsler de O'na bildirilen gaybî haberler kapsamında mütalaa edilebilir⁹³.

Buna göre araştırmaya konu edilen hadîslerde yer alan Hz. Peygamber'in kabirlerdeki ölülerin azâb seslerini işitmesi O'na bildirilen gaybî haberler ve müşâhedeler kapsamında düşünülebilir ve Hz. Peygamber'e bu bilginin bildirilmesi sünnete ve hadîslere göre mümkündür⁹⁴. Zira yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere birçok defa Hz. Peygamber'e gaybî bilgiler bildirilmiştir.

86 İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 133; Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1025.

87 Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr*, 29; *Menâkıb*, 25.

88 Buhârî, *Mesâcid*, 30; Müslim, *Fiten*, 18 (hd. no: 70, 72, 73); Tirmizî, *Menâkıb*, 34; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 161; III, 5; V, 306; VI, 300, 311, 315.

89 Müslim, *Fedâilu's-Sahâbe*, 15 (hd. no: 99); İbn Mâce, *Cenâiz*, 64; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 282.

90 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 316 (hd. no: 662); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 161.

91 Buhârî, *Mevâkîtu's-Salât*, 1, *Meğâzî*, 9; Müslim, *Mesâcid*, 31 (hd. no: 166-67); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 224.

92 Buhârî, *Tıb*, 49.

93 Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, s. 262; Akcaoğlu, *Hz. Peygamber'in Kur'an Vahiyi Dışında Bilgilendirilmesi*, s. 173.

94 Hz. Peygamber'in gaybî bilgiye muttali olmasının imkânı ve bununla ilgili hadîs kaynaklarından bazı örnekler için bkz. Selçuk Coşkun, "Bana Arz Olundu" Kalıbıyla Rivâyet Edilen Hadîsler ve Anlamı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, sayı: 29, s. 43-69; a.mlf., "Bana Arz Olundu" Kalıbıyla Rivâyet Edilen Hadîslerin Menşei Üzerine, *Ekev Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler*, 2009, cilt: I, sayı: 2, s. 181-188. Ayrıca bu konu hakkında Faik Akcaoğlu tarafından yapılmış "Hz. Peygamber'in Kur'an Vahiyi Dışında Bilgilendirilmesi" isimli doktora tezinde çok sayıda örnek bulunmaktadır.

2.3. Hadîslere göre nemîme (koğuculuk), gıybet (dedikodu) ve idrardan sakınma

Nemîme ile ilgili kaynaklarda birçok hadîs bulunmaktadır⁹⁵. Bunlardan bazıları şöyledir:

- Ebû Huzeyfe Hz. Peygamber'den şunları işittiğini rivâyet etmektedir: “Cennet’e koğuculuk yapan giremez.”⁹⁶
- Abdullah b. Mes’ûd Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: “Size (şiddetle haram kılınmış çirkin) *adh*’ın ne olduğunu söyleyeyim mi? O insanlar arasında alıp yürüyen koğuculuktur. Şüphesiz kişi doğru söylemekte devam eder sonuçta doğrucu yazılır. Yalan söylemekte devam ederek sonuçta yalancı yazılır.”⁹⁷

Buhârî ve Müslim nemîmenin büyük günahlardan olduğunu belirtmiştir. Bu Buhârî’nin “*بَابُ النَّمِيمَةِ مِنَ الْكِبَائِرِ* / Nemîme büyük günahlardandır”⁹⁸, Müslim’in ise “*بَابُ بَيَانِ غَلْظِ تَحْرِيمِ النَّمِيمَةِ* / Nemîmenin ağır şekilde haram kılındığının beyânı”⁹⁹ şeklindeki bab başlıklarından da anlaşılmaktadır.

Gıybet ile ilgili de kaynaklarda birçok hadîs bulunmaktadır. Ayrıca önemine binaen hadîs kaynaklarında gıybet müstakil bab başlığı olarak kullanılmıştır¹⁰⁰. Ebû Hureyre’nin Hz. Peygamber’den rivâyet ettiği şu hadîs gıybet ile ilgili en meşhûr hadîslere dendir:

Resûlullah (s.a.s.) “Gıybet nedir bilir misiniz?” diye buyurdu. Ashâb: “Allah ve Resûlü bilir.” dedi. Resûlullah (s.a.s.) “Kardeşini hoşlanmadığı bir şeyle anmandır.” buyurdu. Ashâb “Ya kardeşimde benim söylediğim bulunursa, ne buyurursunuz?” dedi. Resûlullah (s.a.s.); “Söylediğin onda varsa, onun gıybetini ettin demektir. Eğer onda yoksa, ona bühtân (iftira) etmiş olursun” buyurdular¹⁰¹.

95 Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, XII, 445; *el-Mu’cemu’l-Evsat*, III, 36; V, 54.

96 Buhârî, Edeb, 50; Müslim, İmân, 45 (hd. no: 168, 169, 170); Ebû Dâvud, Edeb, 33.

97 Müslim, Birr, 28 (hd. no: 102). Bazı lafız farklılıklarıyla bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 437.

98 Buhârî, Edeb, 49.

99 Müslim, İmân, 45.

100 Bkz. Buhârî’nin Edeb, Müslim’in Birr, Ebû Dâvud’un Edeb, Tirmizî’nin Birr, Dârimî’nin Rikâk bölümlerinde gıybet müstakil bab başlığı bulunmaktadır.

101 Müslim, Birr, 20 (hd. no: 70); Ebû Dâvud, Edeb, 35; Tirmizî, Birr, 23 (hd. no: 1934); Dârimî, Rikâk, 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 384. Farklı isnâdla bkz. Mâlik, *Muvatta*, Kelâm, 4.

İdrardan sakınmaya gelince; temizliğe riâyet etmenin vücûbu birçok hadîste geçen bir husustur. Özellikle giyilen giysinin temizliği namaz ile ilgili bir meseledir. İnsan idrarı dinen temiz olmayan maddeler arasındadır ve bunun yaklaşık 3.5 gramı (avuç içi) kadarının elbisede bulunması namazın sıhhatine engel olmaktadır¹⁰². Dolayısıyla idrardan sakınmak bir gerekliliktir. Bununla ilgili kaynaklarında birçok hadîs mevcuttur. Öyle ki muhaddisler eserlerinde konunun önemine binaen müstakil konu başlıkları açarak bunlara “idrardan sakınılması”nu çağrıştıran isimler koymuşlardır¹⁰³. Nitekim Buhârî idrarın temizlenmesi ile ilgili “بَاب مَا جَاءَ فِي عَسَلِ / Bevlin yıkamak hakkındaki hadisler” adıyla konu başlığı açmış ve bu başlık altında sıhhat değerlendirmesini yapmakta olduğumuz hadîslerden biri ile Enes b. Mâlik’den gelen Hz. Peygamber’in hâceti sonrasında su ile temizlendiği şeklindeki hadîsi tahrîc etmiştir¹⁰⁴. Müslim de sıhhat değerlendirmesi yapmakta olduğumuz hadîslerden birini “بَاب الدَّلِيلِ عَلَى نَجَاسَةِ / Bevlin necis ve ondan kaçınmanın vâcib olduğuna delil”¹⁰⁵ adlı konu başlığı altında tahrîc etmiştir. Buhârî, Hz. Peygamber’in Mescid-i Nebî’nin bir kenarına bevl eden bir bedevînin idrarını bir kova su ile temizletmesi¹⁰⁶ ile ilgili hadîslerden birini özellikle “بَاب يُهْرَقُ الْمَاءُ / Bevlin üzerine su döker” adında bir konu başlığı altında değerlendirmiştir¹⁰⁷. Hz. Peygamber’in kucağına aldığı erkek çocuğunun idrarını üzerine yapınca su isteyerek bu idrarı temizlemesi¹⁰⁸ idrarın necaset olduğunu gösteren Hz. Peygamber’in bir başka uygulamasıdır. Ayrıca Hz. Peygamber’in uygun mekan olduğu takdirde üzerine sıçrama endişesinden dolayı oturarak bevl ettiğine dair rivâyetler de bulunmaktadır¹⁰⁹. Hatta Hz. Peygamber’in oturarak bevletmesi bazı münafıklar tarafından “Kadınlar gibi bevl etti!” denilerek eleştirilmiştir¹¹⁰. Yine Hz. Peygamber’in

102 Sâlim Ögüt, “Tahâret”, *DİA*, XXXIX, 383, 384.

103 Mesela İbn Mâce, Tahâret, 26.

104 Buhârî, Vudû, 55; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 112.

105 Müslim, Tahâret, 34.

106 Buhârî, Vudû, 56, 57, 58; Nesâî, Tahâret, 45, (hd. no: 56); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 282. Farklı lafızlarla bkz. Ebû Dâvud, Tahâret, 136; Tirmizî, Tahâret, 112.

107 Buhârî, Vudû, 58.

108 Buhârî, Vudû, 59.

109 Nesâî, Tahâret, 25. Bazı lafız farklılıkları ile bkz. İbn Mâce, Tahâret, 14. Hz. Peygamber’in mekan uygun olmadığı takdirde – çöplük vs. yerlerde – ayakta bevl ettiğini şu rivâyetlerden anlamaktayız: Buhârî, Vudû, 60, 62; Nesâî, Tahâret, 24 (hd. no: 26, 27, 28); İbn Mâce, Tahâret, 13.

110 İbn Mâce, Tahâret, 14, 26.

banyo yapılan mekana idrar yapılmamasını aksi takdirde idrar kalıntılarının yıkanma suyunun yere çarpması ile tekrar kişinin üzerine gelmesi ihtimalinden dolayı bunun vesveseye yol açacağını bildirmesi de idrardan sakınma ile ilgili bir başka uygulamasıdır¹¹¹.

İdrarın necâset olduğu ve bundan sakınma ile ilgili bu rivâyetlere ilâveten kaynaklarda “Kabir azâbının çoğunun idrardan kaynaklandığı” şeklinde rivâyetler de bulunmaktadır¹¹². Nitekim Dârekûtî’nin Sünen’inde bulunan üç farklı rivâyet bu rivâyeti adeta tefsîr etmektedir. Bu rivâyetlerin ifade ettiği anlam şöyledir: “İdrardan sakınınız! Çünkü kabir azâbının çoğu bundan kaynaklanır.”¹¹³

3. Tarihe arz

Hadîs metinlerinin sübûtu açısından tarihi gerçeklere uygunluğu veya başka bir deyişle tarihi gerçeklere aykırı olup olmadığına bakılması önemli metin tenkîdi kriterlerinden biridir¹¹⁴. Zira Hz. Peygamber, sözleri, fiilleri kısacası tüm yaşantısı ile tarihi bir şahsiyettir¹¹⁵ ve ondan gelen bilgileri içeren hadîslerin tarihi gerçeklere aykırı olmaması gerekmektedir.

Hadîslerimizin asgari müşterehî ve ortak manası olan kabir azâbı mefhumu tarih içerisinde bazı eski inanışlarda da bulunmaktadır. Eski Bâbil, Âsur ve Mısır inançları ile Mecûsilik ve Sâbiilik bunlardan bazılarıdır¹¹⁶. Buna göre İslâm öncesinde kabir azâbı mefhumu bilinen bir olgudur. Yukarıda da geçtiği üzere özellikle kabir azâbı ile ilgili Hz. Peygamber’den çeşitli bağlamlarda vârid olan hadîsler, kabir azâbı düşüncesinin sahâbenin zihnine yerleşmesine imkân vermiştir. Nitekim sahâbî Büreyde b. el-Huseyb el-Eslemî (ö. 63) kabrinin üzerine iki hurma çubuğunun dikilmesini vasiyet etmiştir¹¹⁷. Buhârî, Sahîh’inin Kitâbu’l-Cenâiz bölümünde,

111 Ebû Dâvud, Tahâret, 15. Bazı lafız farklılıkları ile bkz. Tirmizî, Tahâret, 17; Nesâî, Tahâret, 32; İbn Mâce, Tahâret, 12.

112 İbn Mâce, Tahâret, 26; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 326, 388, 389; Dârekûtî, Tahâret, 49.

113 Dârekûtî, Tahâret, 49.

114 Polat, “Hadîste Metin Tenkîdi III”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 8, Kayseri, 1992, s. 95; Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadîs Metodolojisi*, s. 231.

115 Coşkun, *Hadîse Bütüncül Bakış (Tebîh-Anlama-Anlatma Bağlamında Bir İnceleme)*, İFAV, İstanbul, 2011, s. 244.

116 Mehmet Okuyan, *Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Kabir Kavramı ve Kıyamet-Âhiret Süreci*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 22-30.

117 İbn Sa’d, *Tabakât*, IX, 8. Büreyde’nin hurma çubuklarını Hz. Peygamber’in fiiline istinaden yaptığı yorumları için bkz. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, I, 283.

“Kabir üzerine hurma dalı koyma” ismiyle açmış olduğu konu başlığının hemen altında ta’likân bu bilgiyi vererek¹¹⁸, kabir üzerine hurma dalı koymasına bir sahâbî uygulamasını delil getirmiştir.

Sahâbe tabakasından sonra da kabir azâbı konusu gündemde olmaya devam etmiştir. Öyle ki kabir azâbı mezhepler arası tartışma konusu olmuş, birçok âlim bu konuda fikir beyân etmiş¹¹⁹, hatta bu konuya has kitaplar telif etmişlerdir¹²⁰.

Kabir azâbı hadîs literatürünün tasnif devrinde de hararetle işlenmiştir. Bunu, devrin önde gelen musannıflarının tasnifâtının çeşitli bölümlerinde konu başlıklarına vermiş oldukları isimlerden anlamaktayız.

“Kabir azâbından Allah’a sığınmanın müstehâb oluşu / *بَابِ اسْتِحْبَابِ* / *التَّعَوُّذِ مِنَ عَذَابِ الْقَبْرِ*”¹²¹, “Küsûf namazında kabir azâbından Allah’a sığınma / *بَابِ التَّعَوُّذِ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ فِي الْكُسُوفِ*”¹²², “Kabir azâbından Allah’a sığınma / *بَابِ مَا جَاءَ / كَابِرِ الْأَذْبَابِ*”¹²³, “Kabir azâbı ile ilgili hadisler / *بَابِ مَا جَاءَ / كَابِرِ الْأَذْبَابِ*”¹²⁴, “Kabir azâbının gıybet ve bevlden korunmamasından olduğu / *بَابِ عَذَابِ الْقَبْرِ مِنَ الْغَيْبَةِ وَالْبَوْلِ*”¹²⁵, “Hüsûf namazında kabir azâbından Allah’a sığınılması zikri / *بَابِ ذِكْرِ عَذَابِ الْقَبْرِ فِي صَلَاةِ الْكُسُوفِ*”¹²⁶, “Ölen kişiye cennet veya cehennemde oturacağı yerin gösterilmesi, kabir azâbının isbatı ve ondan Allah’a sığınılması / *بَابِ عَرْضِ مَقْعَدِ الْمَيِّتِ مِنَ الْجَنَّةِ أَوْ النَّارِ*”¹²⁷, “Kabir ve kabir azâbı / *بَابِ فِي الْمَسْأَلَةِ فِي الْقَبْرِ وَالْعَذَابِ مِنْهُ*”¹²⁸, “Kabir azâbı / *عَذَابُ الْقَبْرِ*”¹²⁹, “Kabir azâbından Allah’a

118 Buhârî, Kitâbu’l-Cenâiz, 80.

119 Bkz. dp. 85.

120 Bu te’lifâtın bazıları: Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd İbn Ebî’l-Dünya, *Kitâbu’l-Kubûr*, (tah. Târîk Muhammed Seklî el-Umudî), Mektebetü’l-Gurabâi’l-Eseriyye, Medine, 1420/2000; Beyhakî, *İsbâtu Azâbi’l-Kabr*; İbn Receb el-Hanbelî, *Ehvâlu’l-Kubûr ve Ahvâlu Ehlîhâ ilâ’n-Nuşûr*; Ebû’l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyutî, *Şerhü’s-Sudur bi-Şerhi Hali’l-Meota ve’l-Kubûr*, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1984.

121 Müslim, Mesâcid, 24.

122 Buhârî, Kusûf, 7.

123 Buhârî, Cenâiz, 86; De’avât, 36; Nesâî, Cenâiz, 115.

124 Buhârî, Cenâiz, 85; Tirmizî, Cenâiz, 70.

125 Buhârî, Cenâiz, 87.

126 Müslim, Kusûf, 2.

127 Müslim, Cennet, 17.

128 Ebû Dâvud, Sünnet, 23-24.

129 Nesâî, Cenâiz, 114.

siğınma / إِسْتِعَاذَةٌ مِنَ عَذَابِ الْقَبْرِ¹³⁰, “Kabir üstüne hurma dalı koym / وَضْعُ الْجُرَيْدَةِ عَلَى الْقَبْرِ¹³¹ gibi başlıklar bu bağlamda zikredilebilir.

İncelenen hadîslerin müşterek noktalarından bir diğeri olan idrardan sakınmanın İsrâîloğullarının şeriatında çok önemsenen bir uygulama olduğu rivâyetlerden anlaşılmaktadır. Nitekim İsrâîloğullarının idrarın bulaştığı elbiseyi kestikleri bilgisi hadîslerde geçer¹³². Bu tarihi bilgi sahâbe tarafından bilinmekte ve ayrıca Hz. Peygamber’in bu konuya ne kadar önem verdiği sahâbenin uygulamalarından da müşahede edilmektedir. Örneğin Ebû Vâil (ö. 82), Ebû Mûsâ el-Eşâ’ri’nin (ö. 42) idrardan çok fazla sakındığı ve “Benî İsrâîl’den herhangi birisinin elbisine idrar bulaşursa onu keserlerdi.” dediğini nakletmiştir¹³³. Yine Hz. Ömer’in Hz. Peygamber’in kendisini ayakta bevlettiği için uyarmasından sonra bir daha ayakta bevletmediğini söylemesi¹³⁴ de bir başka sahâbî uygulamasıdır. Bu uygulama tarih içerisinde titizlikle uyulan bir konu olmuş ve fıkıh literatüründe “Necâset” başlığı altında işlenmiştir.

4. Akla Arz

Günümüzde bazı grup veya akımların akli her şeyin üstünde tuttukları ve her şeye onunla karar verdikleri görülmektedir. Bu tutum günlük hayatımızın bir kısmında önemli ve de ma’kûl iken, özellikle inanç konularında olduğu gibi dinî yaşantımız için de bir takım problemlere neden olabilmektedir. Zira özellikle dini ibâdet ve uygulamalar, dinî bilginin kaynağı vb. hususların ne kadarı aklın sınırı içerisinde ve bunların ne kadarının mantıklı olduğuna akıl kendi başına karar verebilir? Her şeyi akılla izah etme eğilimi tarih olarak aslında çok eski değildir. On yedinci yüzyılda Batı dünyasında ortaya çıkarak yayılmaya başlayan Rene Descartes (ö. 1650), Baruch Spinoza (ö. 1677) gibi bazı filozofların tesiri¹³⁵ ve daha sonra pozitivist felsefenin kurucusu Auguste Comte (ö.

130 Nesâî, İstî’âze, 50.

131 Nesâî, Cenâiz, 116.

132 Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 399; Muhammed b. Abdillâh el-Hâkimu’n-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale’s-Sahîheyin*, (thk: Mustafa Abdulkâdir ‘Atâ), I-V, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2009, III, 528 (Ma’rifetu’s-Sahâbe, hd. no: 5964).

133 Buhârî, Vudû, 224.

134 İbn Mâce, Tahâret, 14 (hd. no: 308).

135 Hans Joachim Störg, *Vedâlardan Tractatus’a Dünya Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul, 2011, s. 297-315.

1857) ile metafizik ve dini bilgiyi dışlayan, sadece bilimsel bilginin geçerli olduğu görüşü ileri sürülmüştür¹³⁶. Bu ise akılla uyuşmayan ve deneyle tecrübe edilmeyen şeylerin hayal mahsulü olduğu sonucunu doğurmaktadır¹³⁷. Batıda doğan bu akım nispeten İslam coğrafyasını da etkisi altına almış, akıl sıkça kullanılan kavramlardan biri olmuştur. Modernizm öncesinde de akla önem verilirdi ancak dinî alanda otoritenin etkisi altındaydı. Modernizm ile birlikte otoritenin arkasında da aklî sebepler aranmış, bu akımdan etkilenen bazı Müslümanlar Kur'ân ve Sünnet'in zahirî anlamlarının arka planında yatan gerçek gâyelerini ancak aklın çıkarabileceğini varsaymaya başlamışlardır¹³⁸. Bununla birlikte son zamanlarda, modernizmin akla yüklediği konumun da uzantısı olarak, özellikle hadîsler hakkında farklı düşünceler dile getirilmekte ve çeşitli yorumlar yapılmaktadır. Bu yorum ve düşünceler anlama ve sorgulama çabası olsa da bazen şahsi akıl boyutunda kalmakta, değer ve bilgi sınırlaması olmadan "bana göre..." diye başlayan cümleler bir-biri ardınca sıralanmakta, dile getirilen görüşler dar bir alandan çıkamamakta ve evrensel bilgiye dönüşmemektedir. Hadîs alanındaki bazı konularda bu yaklaşımın sağlıklı olmadığı belirtilmelidir. Çünkü hadîs için yapılacak her yorumun sağlam dayanaklara sahip olması gerekir. Dinin evrensel ve biraz da akıl üstü unsurlar taşıdığı, her şeyden önce kabullenmeyi (îmânı) gerektirdiği düşünülürse, özellikle itikad ve ibâdât konularında dinin ikinci kaynağı durumunda olan hadîsin aklî yorumlarında da bu unsurların göz önünde bulundurulması zorunludur¹³⁹.

Hadîsleri aklî tahlîle ve mantıkî değerlendirmeye tabi tutarken ele alınan konunun karakterine uygun muayyen ve genel kabul görmüş bir metod ve kriter yoksa, araştırmacının şahsi heves, eğilim, önyargı ve özel beğenisi değerlendirmede en temel etken olacaktır. Hatta bir haberin doğruluk değeri de içeriğine ve metnin, İslâm'ın ruhuyla uyuşması şartına bağlandığında, sahîh olup olmadığı kararı bile belli bir şahsın

136 Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 847-49; Störg, *Dünya Felsefe Tarihi*, s. 443-46.

137 Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2009, s. 259.

138 İbrahim Hatiboğlu, *İslâm'da Yenilenme Düşüncesi Açısından Modernistlerin Sünnet Anlayışı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1996, s. 137.

139 Coşkun, *Hadîse Bütüncül Bakış*, s. 256.

subjektif değerlendirme sürecine terk edilmiş demektir. Hatta bir haberin İslâm'la mutabık olup olmadığı konusunda Resûlün mentalitesinin verdiği ön yargının ötesinde bir karar mercîi kalmadığı zaman, kişisel takdir, diğer bütün unsurların üzerinde hakem konumuna oturtulmuş olur. Söz sonuçta gelip, herkesin katıldığı şeyi kabul edecek, hoşuna gitmeyen şeyi de reddedecek demeye varır¹⁴⁰.

Hadîsleri akla arz etmeden önce akıl-nakil ilişkisi hakkında bazı ön bilgiler sunmanın, meselenin vuzûha kavuşması açısından önemli olduğu düşünülmüştür.

4.1. Akıl-nakil ilişkisi

Bazı çevrelerce ileri sürülen; “muhaddislerin hadîs metinlerini tenkît kriterleri içerisinde akla yer vermedikleri” şeklindeki iddialar gerçeği yansıtmamaktadır¹⁴¹. Bilakis hadîslerin kabul ve reddinde akla yer verilmiş; isnâdı sahîh olan haber-i vâhidler akla his ve müşahedeye, kitap, sünnet, icma vb. esaslara muhalif olması durumunda reddedilmiştir¹⁴². Ancak hadîslerin akılla tenkîdi yöntemi, içerisinde birçok sorunu barındıran bir alandır. Öncelikle hadîsleri tenkîde tabi tutacak aklın ne gibi bir donanuma ve yetkinliğe sahip olacağı veya hangi aklın bu işi yapabileceği hususu cevap verilmesi gereken önemli bir sorudur. Bu sorunun cevabı; İslam kültüründeki “akl-ı selîm”dir. İkinci bir husus da tenkîde tabi tutulacak hadîsin ma'kûlâtan olması gerekmektedir. Yani içeriği itibariyle hadîsin aklî bilginin sınırları içerisinde olması gerekmektedir. Aksi takdirde, ma'kûlât alanı dışında kalan, aklî bilginin sınırlarını aşan konularla ilgili hadîsler akla aykırı oldukları gerekçesiyle eleştirilemezler¹⁴³. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse akılla hadîslerin tearuzu ile ilgili alanın sınırları vardır. Yani aklın müdahale edemeyeceği, aklîliğin geçerli olmadığı alanlar mevcuttur. İhtimalli hususlar, şer'i konular, mu-

140 Yavuz Ünal, *Hadîsleri Tespitte Yöntem Sorunu (Akla uygunluk – Akla Aykırılık)*, Etüt Yayınları, Samsun, 1999, s. 158.

141 'Azamî, *Menhecû'n-Nakd inde'l-Muhaddisîn Neş'etuhu ve Târîhuhu*, Mektebetu'l-Kevser, Riyâd, 1410/1990, 81.

142 Ahmed Naim, *Hadîs Usûlü*, s. 276-77. Akla muhalif olmasından dolayı reddedilen rivâyet örnekleri için bkz. 136-56.

143 Polat, *Metin Tenkîdi*, s. 308. Ayrıca bkz. Abdulcebbâr Saîd, “Metin Tenkîdinde Temel Kriterler”, (çev: Ahmet Ürkmez), *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, c. 12, Adana, 2012, s. 244.

cizeler ve gaybî haberler bu alana örnektir¹⁴⁴. Diğer bir kısım hadîsler ise Hz. Peygamber'in hayat tarzı veya ibadet esasları ile ilgili hadîslerdir ki bunların da aklîliği sorgulanamaz. Çünkü insan akli ibadetin şeklini tespit edemez. Dolayısıyla bu tür hadîslerin değerlendirilmesi akılla değil de onu nakledenlerin dürüstlüğü ile tespit edilir¹⁴⁵. Üçüncü bir husus ise aklîlik yani rasyonalite kriterlerinin tarihselliği problemidir. Yani bir şeyin makul sayılıp sayılmamasında tarihsel, kültürel ve ideolojik etkilerin söz konusu olduğu, bir kültürde makul olanın başka bir kültürde makul sayılamayabileceğidir. Dolayısıyla hadîsin ancak aklın evrensel ve zaruri ilkelerine aykırı olup olmadığı araştırılabilir, aksi takdirde aklın tarihsel ve kültürel yönüne, yani zaman ve şartlara göre değişen yönüne aykırılık hadîsin sıhhatine zarar vermez. Ancak aklın evrensel ilkelerinin neler olduğu hususunda tartışmaların olduğunu da göz ardı etmemek gerekmektedir¹⁴⁶. Ayrıca akla muhalif görülen her hadîsle amel edilmemelidir, denilemez. Zira akla muhalif görülen bazı hadîsleri incelediğimiz zaman, her birinin bir izahı olduğunu görmekteyiz. Çünkü akla muhalif gibi görülen hadîsin, bir teville kapalılığı veya işkâli kalkabilir ve bu durumda hadîsin doğru anlaşılmasının yolu açılmış olur¹⁴⁷.

Akıl-nakil ilişkisi bağlamında “Kânûnü't-Te'vîl” adlı eserinde hadîslerin anlaşılmasına dair üç yaklaşım ileri süren Gazâlî'nin (ö. 505) bu yorumlarını özetleyen Görmez'in şu ifadelerini aktarıyoruz:

“Akıl ile nakil arasında çelişki görülen her yerde, sadece akılı esas alarak nakli reddetmek ne derece ifrât ve yanlışlık ise, nakli esas alıp akılı yok saymak da o derece bir aşırılık ve tefrît olur. Zira birinciler; akıllarına muhalif gibi görülen her haberi reddetmekle kalmazlar, Hz. Peygamber'den gelen bu tür haberlerin hilaf-ı hakikat olduğunu, ancak Hz. Peygamber'in gönderildiği toplumun seviyesine inmek için bunları telaffuz ettiklerini

144 Bu konularla ilgili örnekler ve izahâtlar için bkz. Enbiya Yıldırım, *Hadîste Metin Tenkîdi*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2009, s. 470-76; İbrahim Bayraktar, “Metin Tenkîdi ve Müşkil Hadîsler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 12, Erzurum, 1997, s. 140; Ünal, *Hadîsleri Tespitte Yöntem Sorunu*, s. 160-61.

145 Salahattin Polat, “Hadîste Metin Tenkîdi III”, s. 89; Yıldırım, *Hadîste Metin Tenkîdi*, s. 470-76. Sünnet tarafından ibadetlere dair yapılan açıklamaların Hz. Peygamber'in ictihadına değil de vahye dayandığına dair örnekler ve izahâtlar için bkz. Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, s. 281-86; Akcaoğlu, *Hz. Peygamber'in Kur'an Vahiyi Dışında Bilgilendirilmesi*, s. 190-241.

146 Salahattin Polat, *Metin Tenkîdi*, s. 308.

147 Bayraktar, “Metin Tenkîdi ve Müşkil Hadîsler”, s. 138.

söylerler. Bu Hz. Peygamber'e yalan isnat etmek olduğu için, apaçık bir küfürdür. İnciler ise; her şeyi Allah'ın kudretiyle izah ederek, naklin en büyük şahidi olan akılı dışlamak ve reddetmek konumuna düşerler ki, bu da naklîn kendisini yalanlamak mesâbesindedir. Öyleyse yapılacak şey, bu hususta orta bir yol takip ederek, akıl ve nakli yorumlamak yoluyla, cem, te'lif ve telfîk etmektir. Ancak burada da asıl problem, hangisine öncelik tanınması gerektiğidir. Akla öncelik tanıyarak bütün hadîsleri mantikî çözümlenmelerle anlamaya çalışanlar, akıllarına ters gibi görünen birçok sahîh hadîsi reddetmek tehlikesi ile karşı karşıya kalırlar. Nakle öncelik tanıyanlar ise muhal olmayan her şeyi kabule yanaşırlar; hakikatin kendisine vâkıf olamazlar. Gazâlî'ye göre bu konuda takip edilecek metod; akıl ve nakli bir ve beraber kabul ederek, birini diğerine tercih etmeden anlamaya ve yorumlamaya çalışmaktır."¹⁴⁸

4.2. Hadîslerin akla arzı

Hz. Peygamber'in bilgi kaynakları vahiy, akıl, haber ve duyulardır¹⁴⁹. Fiilleri ise bağlayıcılık açısından genel olarak üç kısımda değerlendirilir:

1. Şeriatı açıklamak için yaptığı (teşrîî nitelikteki) işler; namaz kılışı, oruç tutuşu, hac yapması vb.
2. Kendisine mahsus fiiller; Ramazan'da visâl orucu tutması, gece teheccüd namazı kılması vb.
3. Bir beşer olarak yaptığı fiiller; yeme içmesi, giyinip kuşanması, oturup kalkması vb¹⁵⁰.

Buna göre aklın idrak alanını dikkate aldığımızda Hz. Peygamber'e nispet edilen rivâyetler; akıl ve duyu organları ile elde edilebilecek tecrübî bilgiler ve akılla elde edilemeyecek yani vehbî bilgiler olarak ikiye ayrılmaktadır. Netice olarak hadîslerin bir kısmı konu itibariyle aklın idrak alanı dışındadır ve bu tür konularda akılla bir sonuca gitmeye çalışmak imkân dâhilinde değildir¹⁵¹. Dolayısıyla her hadîsin akla arzı-

148 Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadîsin Anlaşılması ve Yorumlanmasından Metodoloji Sorunu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, s. 252.

149 Ünal, s. 94-108.

150 Muhammed Ebu Zehra, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, (çev: Abdulkadir Şener), Fecr Yayınevi, Ankara, 1994, s. 103; Zekiyüddîn Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, (çev. İbrahim Kâfi Dönmez), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s. 100-103.

151 Ünal, *Hadîsleri Tespitte Yöntem Sorunu*, s. 131-32.

nun mümkün olmayacağını söyleyebiliriz. Yukarıda da zikredildiği üzere akıl özellikle şer'i bazı meseleler, mucizeler, gaybî haberler gibi alanları sorgulayamaz. Çünkü aklın kendine ait bir sınırı bulunmaktadır. Sıhhat değerlendirmesi yapılan rivâyetler işte bu alanların kapsamındadır. Nitekim hadîslerin asgari müşterekleri olan "Hz. Peygamber'in kabirdeki kişilerin azâbını işitmesi ve bu azâbın idrardan sakınmama ve koğuculuk olduğunu öğrenmesi" O'nun gayba muttali olmasıyla, "kabirlerinde azâb gören kişilerin azâblarının hafifletilmesi için kabirlerinin üzerlerine yaprakları soyulmuş hurma çubuklarını dikmesi" ise O'nun mazhar olduğu mucize alanıyla ilgilidir. Bu ise doğrudan doğruya Hz. Peygamber'in nübüvveti ile alakalıdır. Bu yüzden Hz. Peygamber'den rivâyet edilen bu hadîslerin içerdiği bilgilerin arka planında yatan gerçeğin tümünü akılla izah etmek mümkün değildir. Özellikle Hz. Peygamber'in kabirlerde azâb görenleri bilmesi ma'kûlat alanı dışındadır. Ancak kaynaklarda şârihler Hz. Peygamber'in azâb gören kişilerin azâblarının hafifletilmesi için kabirlerinin üzerine yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalını dikmesi ile ilgili bazı aklî gerekçeler ileri sürmektedirler. Bunları şu başlıklar hâlinde özetleyebiliriz:

a. Allah'ı tesbîh

Bazı şârihler Hz. Peygamber'in kabirde azâb gören kişilerin azâblarının hafifletilmesi amacıyla bu kişilerin kabirlerinin üzerine yaş hurma dalını dikmesindeki amacının yaş olan bu hurma çubuğunun yaşlığını yani canlılığını sürdürdüğü müddetçe Allah'ı zikredeceği ve manevi olarak kabirdeki kişinin azâbının hafifletilmesine sebebiyet vereceğini ifade etmektedirler. Zira Kur'ân-ı Kerim'de bulunan "Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah'ı tesbîh ederler. Her şey O'nu hamd ile tesbîh eder. Ancak, siz onların tesbîhlerini anlayamazsınız. O, halîm'dir, çok bağışlayandır."¹⁵² ayetine göre yer ve gökler arasındaki her şey Allah'ı tesbîh etmektedir¹⁵³. Bazı ulemâ, bir nesnenin Allah'ı tesbîhini canlı olma şartına bağlamışlardır¹⁵⁴. Dolayısıyla yaş olan hurma çubuğu, Hz. Peygamber'in belirttiği üzere kuruyana yani canlılığını kaybedene kadar, bu mezarların üzerinde kendi lisan-ı hâli ile Allah'ı tesbîh edecek ve bu tesbîhin bereketiyle kab-

152 İsrâ, 17/44.

153 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XX, 219-20.

154 Nevevî, *Şerh*, II, 175.

rinde manevi olarak azâb görmekte olan kişilerin azâblarının hafifletilmesine sebep olacaktır¹⁵⁵.

b. Hz. Peygamber'in duası

Hattâbî (ö. 388), hurma çubuklarının değil de Hz. Peygamber'in duasının kabirlerdekilerin azâblarının hafifletilmesine sebep olduğunu söylemiştir. Bu yoruma göre hurma çubukları Hz. Peygamber'in zaman tahsisi için sadece bir araçtır. Buna göre Hz. Peygamber yaş olan hurma çubuklarının kuruma müddetince bu kişilerin azâblarının hafifletilmesi için duada bulunmuştur¹⁵⁶.

c. Hz. Peygamber'in şefaati

Başka bir yoruma göre kabirlerde azâb gören kişilerin azâblarının hurma çubukları kuruyana kadar hafifletilmesi için Hz. Peygamber şefaati talebinde bulunmuş, şefaati de kabul edilmiştir¹⁵⁷. Nitekim Câbir'den gelen üçüncü hadîsteki Hz. Peygamber'in ifadeleri bu yoruma delâlet etmektedir¹⁵⁸.

b. Hz. Peygamber'in teberrükü

et-Tartûşî (ö. 520) hadîslerde zikredilen kabir azâbının hafifletilmesine sebep olan uygulamanın Hz. Peygamber'in teberrükü¹⁵⁹ yani O'na has bir şey olduğunu zikretmiştir. Hattâbî de havâssın bu hadîsle amel edip kabirlere hurma çubuğu dikmesini hoş karşılamamıştır¹⁶⁰. Zira ona göre de bu Hz. Peygamber'e has bir uygulamadır.

c. İlâhi vahiyle bildirilmesi

Kâdî 'Iyâz (ö. 544) ve Kurtubî (ö. 656) Hz. Peygamber'e bu fiili yap-

155 Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hattâbî, *İlâmu'l-Hadîs fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. Muhammed b. Sa'd), I-IV, Câmiatu Ümmü'l-Kurâ, y.y., 1409/1988, I, 274; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 417; Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb en-Nesai, *Sünenü'n-Nesai: bi-Şerhi'l-Hâfiz Celâleddîn es-Suyûtî ve Hâşiyeti'l-İmâm es-Sindi*, I-IX, Dâru'l-Fikr, Beyrût, tsz., I-II, 34.

156 Hattâbî, *İlâmu'l-Hadîs*, I, 274; a.mlf., *Me'âlimu's-Sünen*, I-IV, Halep, 1351/1932, I, 19.

157 Kurtubî, *el-Mufhim*, I, 553; Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî İbnu'l-Mulakkîn, *et-Tavdîh li-Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh*, (thk. Abdulaziz Ahmed el-Meşîkah), I-XXXVI, Ğerâs, Kâhire, 1431/2010, IV, 394.

158 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 417; Ebû Tâlib Muhammed Şemsu'l-Hak Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebû Dâvud*, I-XIV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1415, I, 25.

159 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 418.

160 Hattâbî, *Me'âlim*, I, 20.

masının ilâhi vahiy ile Allah tarafından bildirildiğini söylemektedirler¹⁶¹. Yani kabirlerinde azâb gören kişilerin azâblarının hafifletilebileceğini Allah Resûlü'nün ilâhi vahiyle öğrendiği ve bu sebeple hurma çubuklarını kabirlerin üzerine diktiği söylenmektedir.

d. Ağaç dikilmesini teşvik

Hz. Peygamber'in bu uygulamasının bir başka sebebinin de ağaç dikilmesini teşvik olduğu düşünülebilir. Nitekim yaş hurma çubuğu isteyip, kabirlerin baş kısmına dikerek kabirlerdeki kişilerin azâblarının hafifletilmesini ümit etmekle birlikte yeşilin çoğaltılmasını teşvik etmiş olabilir. Zira kabirlerin özellikle baş kısımlarına ağaç dikilmesi yaygın bir uygulamadır. Hatta bu uygulama kültürümüzün bir parçası haline gelmiştir. Ayrıca ağaçların mezarlıktaki kokuları engellediği, toprağı sıkı bir şekilde tutarak kaymasına, mezarların bozulmasına ve cesetlerin ortaya çıkmasına mani olması, mezarlık çevresinin havasına, iklimine ve estetik görünümüne katkısı gibi birçok faydaları bulunmaktadır.

e. Azâba sebebiyet veren fiilerin terhîbine vurgu

Hadîslerde belirtilen kabir azâbının sebepleri olan "idrardan sakınma ve koğuculuğun" özellikle vurgulanmış olması; o zamanlar yaygın olarak yapılan biri ferdî, diğeri toplumsal zararlardan tahzîri istenen iki fiil olması muhtemeldir. Nitekim erkeklerin ayakta bevletmesi veya bevli geldiği an hiç kimseden çekinmeyerek insanlar içerisinde bevletmesi o günkü Arapların kültüründe var olan bir uygulamadır¹⁶². Nitekim bu Mescid-i Nebî'de bevleden bedevî örneğinden de anlaşılmaktadır¹⁶³. İşte idrarın sıçraması da büyük oranda bu tavırdan kaynaklanmaktadır. İdrar bulaşan elbise ile kılınan namazlar ise yok hükmündedir¹⁶⁴, namazın kılınmamış olması da büyük bir günahtır¹⁶⁵. Ayrıca hadîste bilerek, taammüden¹⁶⁶ ve ısrarla idrardan sakınılmadığı¹⁶⁷ üzerinde de durulmaktadır. Dolayısıyla necasetten

161 Kâdı 'Iyâz, *İkmâlu'l-Mu'lim*, II, 120; Kurtubî, *el-Mu'fhim*, I, 553; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 417.

162 Keşmîrî, *Feyzu'l-Bârî*, I, 411.

163 Buhârî, *Vudû*, 57, 58, 59; Müslim, *Tahâre*, 30; İbn Huzeyme, *Sahîh*, *Vudû*, 221 (hd. no: 293).

164 Nevevî, *Şerh*, II, 174.

165 Muhammed b. Yûsuf el-Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XV, *Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî*, Beyrût, 1401/1981, I, 65.

166 Ali b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Kurtubî, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. Abû Temîm Yâsir b. İbrahim), I-X, *Mektebetü'r-Rüşd*, Riyâd, 1423/2003, I, 326.

167 Keşmîrî, *Feyzu'l-Bârî*, I, 410.

uzak durmak, temizlik alışkanlığının yerleşmesinin sağlanması gibi birçok sebeplerden dolayı yaygın olarak yapılan bu fiilden sakındırma lüzumuna binaen bu hâdisenin gerçekleşmiş olduğu söylenebilir.

İnsanların arasını açmak, laf getirip götürmek toplum için büyük bir tehlike ve çirkin bir iştir¹⁶⁸. Koğuculuktan kaynaklanan toplumsal tehlikenin önüne geçmek için de bu şekilde bir tahzîrin yapıldığı söylenebilir¹⁶⁹. Ayrıca hadîslerde geçen bu iki fiil hakkında Hz. Peygamber'in "Basit şeylerden dolayı şiddetli bir azâb görüyorlar" ifadesi, bunlardan sakınılmasının kolay olduğu, fakat yapıldığı takdirde akîbetinin zor olacağı fiiller şeklinde takdim etmesinden anlamaktayız¹⁷⁰.

5. Bilimsel gerçeklere arz

Hadîslerin bilimsel gerçeklere arzı bir başka deyişle hadîslerin tashîh veya taz'îfînde bilimsel verilerden faydalanma yöntemi tartışmalı bir konudur¹⁷¹. Bu konuda iki yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Birisi hadîslerin bilimsel verilere uyması durumunda sıhhatine hükmedileceği; diğeri ise uymaması hâlinde sıhhatinin olmadığına hükmedilmesi şeklindedir¹⁷². Her ne kadar bu alan tartışmalı olsa da bilimsel verilere ters düştüğü gerekçeyle bazı hadîsler red cihetine gidilmiştir¹⁷³. Aynı şekilde bazı hadîsler bilimsel bulgulara uygun olması durumunda tashîhine delil getirilmiştir¹⁷⁴.

168 Nevevî, *Şerh*, II, 174; Eb'u'l-Alâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm el-Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî bi-Şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, (thk. Yûsuf el-Hâc Ahmed), I-X, Dâru'l-Feyhâ, Dîmeşk, 1432/2011, I, s. 330.

169 Kâdî 'Iyâz, *İkmâlu'l-Mu'lim*, II, 118.

170 Hattâbî, *Me'âlim*, I, 19.

171 Kırbasoğlu, *Alternatif Hadîs Metodolojisi*, s. 299. Bilimsel verilerle hadîs tenkîdine olumlu bakan ve bakmayan âlimler ve bunların görüşleri hakkında bkz. Osman Oruçhan, *Hadîs ve Bilim*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011, s. 30-58.

172 Nevzat Tartı, "Bilim-Hadîs İlişkisine Dayalı Bir Metin Tenkîdi Tartışması", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 15, 2003, s. 96.

173 Ahmed Emin Buhârî'nin tahrîc etmiş olduğu "Yüz sene sonra burada bulunan hiç kimse yaşamayacaktır." (Buhârî, *İlim*, 41; Mevâkîtu's-Salât, 19.) hadîsi ile "Kim her sabah yedi tane ace hurmasından yerse sabahtan akşama kadar ne zehir ne de sihir zarar verir." (Buhârî, *E'ime*, 41; *Tıb*, 51) hadîsinin zamanın bilimsel verilerine, his ve müşâhedeye uymadığı gerekçesiyle tenkît etmiştir. Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrût, tsz., s. 218. Ayrıca Maurice Bucaille, *Tevrat, İnciller, Kur'an-ı Kerim ve Bilim*, Türkiye Öğretmenler Vakfı, İzmir, 1981, s.- 359-363. Osman Oruçhan'ın kitabında da çokça örnek mevcuttur.

174 Örneğin sinek hadîsi olarak bilinen Resûlullah (s.a.s.)'in "Sinek birinizin kabına düştüğünde onu iyice batırırız. Çünkü bir kanadında zehir, öbür kanadında ise şifâ (panzehir) vardır." (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 229, 246, 263, 355, 388, 398, 443; Buhârî, *Bed'ul-Halk*, 17, *Tıb*, 57; Ebû Dâvud, *E'ime*, 48; İbn Mâce, *Tıb*, 31.) sözü hakkında hem sened

Ancak bilimsel bilginin tarihsel olduğu; geçmişte hayal gibi görülen birçok şeyin bugün gerçekleştiği gibi¹⁷⁵, bugünün şartlarında geçerli olan bilginin yarın değişmesinin mümkün olabileceğini hatırlardan uzak tutmamak gerekmektedir. Nitekim bilimsel bilgi ve bulgular, aklın önderliğinde tümevarım, gözlem, deney, tecrübe gibi metodlarla elde edilmektedir. Akıl ise içinde bulunduğu şartlarla kuşatılmış durumdadır. Dolayısıyla onun ilke ve kuralları toplumsal-tarihsel süreçte değişime uğramaktadır¹⁷⁶.

Buna göre özellikle son yıllarda hadîslerin ilmi gerçeklerle örtüşmesinin gerekliliği her ne kadar zihinlere hoş gelse de aksinin olması durumda hadîsin reddini gerektirir ki bu pek istenilen bir durum olmasa gerektir. Zira bilimin bugün ulaşabileceği son ve kesin noktaya ulaşıp ulaşmadığı bu alanın en önemli problemi olarak karşımızda durmaktadır¹⁷⁷. Ayrıca yukarıda da bahsedildiği üzere Hz. Peygamber'in bilgi kaynakları arasında vahyin önemli bir yer tuttuğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu da Hz. Peygamber'in akıl ve bilimin sınırlarını aşan bazı haberler verebilmesini mümkün kılmaktadır¹⁷⁸. Bununla birlikte beşerî kaynaklı müspet ilmin, vahiy kaynaklı ilâhî ilmi tenkît etmesi beklenemez. Çünkü iki farklı epistemolojik zemindeki sistemlerin birbirlerini tenkîdi anlamsızdır¹⁷⁹. Hatta Hz. Peygamber'in akılla idrak edilen tecrübi alanla ilgili haberlerinin de müspet bilimin verileri ile uyuşması ön şart olarak ileri sürülmemelidir. Zira müspet bilim gelişmesinin doğal bir sonucu olarak, dün doğru kabul ettiğini bugün yanlış olarak niteleyebilmekte; ya da dün mümkün görmediği herhangi bir olguyu bugün kabul edebilmektedir¹⁸⁰.

Buna göre içerik tenkîdi yapmakta olduğumuz hadîslerin çağımızın bilimsel verileri ile uyuşup uyuşmadığına bakmayı prensip olarak uygun bulmamaktayız. Zira hadîslerin müşterek noktaları olarak karşımıza çıkan kabir azâbı ve Hz. Peygamber'in kabirdekilerin azâb gördüklerini anlaması gibi metafizik alanla ilgili konuları müspet bilim ile açıklamak

ve metin tenkîdi hem de bilimsel araştırmalar yapılarak sahîh olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bkz. Halil İbrahim Mollâ Hâtır, *el-İsâbe fi Sıhhati Hadîsi'z-Zübâbe*, Dâru'l-Küble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, y.y., 1984.

175 M. Yaşar Kandemir, *Mezû Hadîsler Menşe'i Tanıma Yolları Tenkîdi*, İFAV, İstanbul, 2012, s. 119.

176 Tartı, "Bilim-Hadîs İlişkisi", s. 101.

177 Polat, "Hadîste Metin Tenkîdi III", s. 94.

178 Kandemir, *Mezû Hadîsler*, s. 119.

179 Polat, "Hadîste Metin Tenkîdi III", s. 95.

180 Ünal, *Hadîsleri Tespitte Yöntem Sorunu*, s. 136.

mümkün değildir. Her ne kadar Mehmet Sofuoğlu (ö. 1987) mevzû bahis olunan hadîslerin birinin tercümesinde “Zamanımız ilminin tesbîatine göre o yaş çubuklar kuruyuncuya kadar buldukları yerde biyomanyetik bir alan meydana getirmekte ve orayı bir takım şerr kuvvetlerden korumaktadır. İlmin bu îzâhına eriştiren Yüce Allah’a hamd ve senalar olsun!”¹⁸¹ şeklinde bir bilgi paylaşıp ilmi verilere atıf yapsa da bu hadîslerin bilimsel yönden izahının yapılmasına taraftar olmadığımızı bir kez daha yinelemek istiyoruz.

Sonuç

Daha önceki bir çalışmamızda kabir azâbı ile alakalı mezkûr hadîslerin isnâdlarının sahîh olduğu sonucuna varmıştık. Bu çalışmada ise aynı hadîslerin metin ve içerikleri değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu çerçevede göre birçok tarîkten gelen bu hadîslerin metinleri tablo içerisinde ayrı ayrı verilerek orjinaline en yakın metinlerin tespitine gayret edildi. Bu çalışma sonucunda hadîslerin üç farklı vak’a neticesinde yaşanmış olduğu kanaati hasıl oldu.

Bu üç hadîsin birincisi İbn Abbâs, Ebû Bekre, Câbir b. Abdillâh, Enes b. Mâlik, Ebû Umâme ve Ebû Hureyre’den, ikincisi Ebû Hureyre ve Ya’lâ b. Siyâbe’den, üçüncüsü ise sadece Câbir’den gelmiştir.

Bu hadîslerin üç asgari müştereği bulunmaktadır:

1. Hz. Peygamber’in kabirde olan bazı kişilerin azâblarını işittiği ki bu kabir azâbının varlığına ve Hz. Peygamber’in gaybî bilgiye muttali olduğuna delâlet etmektedir.

2. Kabir azâbına sebebiyet veren şeylerin “İdrardan sakınmama ve insanlar arasında laf taşıma, koğuculuk yapma veya gıybet” oluşu.

3. Hz. Peygamber’in kabirlerinde azâb gören kişi veya kişilerin azâblarının geçici bir süre hafifletilmesi için onların kabirlerinin üzerine yaptıkları soyulmuş birer hurma dalı dikmesi veya koyması.

Bu üç ana tema Kur’ân’a, hadîslere, tarihe ve akla arz edilmiş, bilimsel gerçeklere arzın ise mümkün olmadığı belirtilmiştir. Neticede kabir azâbı ve Hz. Peygamber’in gaybi bilgiye muttali olması hem Kur’ân’a hem

181 Buhârî, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, (çev: Mehmet Sofuoğlu), I-XVII, Ötüken Yayınları, y.y., tsz., I, 346.

de hadîslere göre mümkündür. Nemîme (koğuculuk), gıybet (dedikodu) ve idrardan sakınmama ise Kur'ân ve Sünnet açısından haram olan olan fiillerdir. Tarihi süreçte ise kabir azâbının bilinen ve mevcut bir mevzû olduğu, Hz. Peygamber sonrası dönemde mezheplerin bu konuyu ele alarak hararetle tartıştığı görülmüştür. Hz. Peygamber'in kabirde azâb gören kişilerin azâblarının hafifletilmesi amacıyla bu kişilerin kabirlerinin üzerine yaş hurma dalı dikmesini ise bazı âlimler akli bir takım izahlarla açıklamaya çalışmışlardır. Kabir azâbının hafifletilmesinin sebebini kimi yaş hurma dalının Allah'ı tesbîh etmesine, kimisi Hz. Peygamber'in duasına, şefaatine veya teberrüküne bağlamıştır. Kimisi ise Hz. Peygamber'in bu uygulamayı ilâhî vahiy yönlendirmesi ile yaptığını beyân etmiştir. Hz. Peygamber'in bu uygulamasındaki esas kastın azâba sebebiyet veren fiillerden terhîbe (sakındırmaya) vurgu olduğu da ileri sürülmüştür. Ayrıca Hz. Peygamber'in amaçlarından birisinin ağaç dikilmesini teşvik olduğunu ise biz ileri sürmekteyiz. Bu hadîslerin ana temalarından olan kabir azâbı ve kabir azâbının hafifletilmesine yönelik olduğu bizzat Hz. Peygamber tarafından ifade edilen nebevî uygulamanın bilgi kaynağının gaybî bir mevzû yani ilâhî vahiy kapsamında olduğu için bilime arzı aklen ve inanç açısından münasip görülmemektedir.

Sonuç olarak bu makalede isnâdları bakımından sahîh olan bu hadîslerin metin ve içerik bakımından da sahîh olduğu kanaatine varılmıştır.

Kaynakça

- Abdurrezzâk, Ebu Bekr Abdurrezzâk b. Hemmam es-San'ânî, *el-Musannef*, (thk. Habîbu'r-Rahmân el-'Azamî), I-XI, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1403.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992.
- Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, tsz.
- Ahmed Naim, Babanzâde, *Hadîs Usûlü ve Hadîs Istilâhları*, (Yay. haz. Hasan Karayığit), Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Akcaoğlu, Faik, *Hz. Peygamber'in Kur'an Vahyi Dışında Bilgilendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2010.
- Aynî, Bedrûddîn Ebî Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), I-XV, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrût, 2009.

- A'zamî, Muhammed Mustafa, *Dirâsâtu fi'l-Hadîsi'n-Nebevî ve Târîhi Tedvînihi*, I-II, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrût, 1400/1980.
- , *Menhecu'n-Nakd inde'l-Muhaddisîn Neş'etuhu ve Târîhuhu*, Mektebetu'l-Kevser, Riyâd, 1410/1990.
- Azîmâbâdî, Ebû Tâlib Muhammed Şemsu'l-Hak, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebû Dâvud*, I-XIV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1415.
- Bahşel, Ebû'l-Hasen Eslem b. Sehl er-Rezzâz el-Vâsitî, *Târîhu Vâsıt*, (thk. Kurkîs Avvâd), Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1406/1986.
- Bayraktar, İbrahim, "Metin Tenkîdi ve Müşkil Hadîsler", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 13, Erzurum, 1997, s. 107-93.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Me'âlimu't-Tenzîl*, (thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cuma Damîriyye, Süleyman Müslim el-Haraş), I-VIII, Dâru Taybe, Riyâd, 1417/1997.
- Beydâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, (thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî), I-V, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrût, trsz.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn b. Ali, *Delâilu'n-Nubuve ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi'ş-Şerî'a*, (thk. Abdulmu'tî Kal'acî), I-VII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988/1408.
- , *İsbâtu Azâbi'l-Kabr*, (thk. Şeref Mahmûd el-Kudât), Dâru'l-Furkân, Ammân, 1403/1983.
- , *Sünenü'l-Kübrâ*, (thk. Muhammed Abdulkâdir Ata'), I-X, Mektebetu Dari'l-Bâz, Mekke, 1414/1994.
- , *Şu'abu'l-Îmân*, (thk. Muhammed Sa'îd Zeğlûl), I-VII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1410.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik, *Müsnedü Bezzâr*, (thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah), I-XV, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medîne, 1409/1988.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2009.
- Böcü, Ali, *es-Suyûtî'nin Şerhu's-Sudûr bi Şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr Adlı Eseri Bağlamında Kabir Hayatı İle İlgili Hadîslerin İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2005.
- Bucaille, Maurice, *Tevrat, İnciller, Kur'ân-ı Kerim ve Bilim*, (çev: Suat Yıldırım), Türkiye Öğretmenler Vakfı, İzmir, 1981.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *el-Edebü'l-Müfred*, (thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût, 1409/1989.
- , *Kitâbu't-Târîhi'l-Kebîr*, (thk. Mustafa Abdulkâdir Ata), I-IX, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1429/2008.

- , *Sahîh*, (thk. Mustafa Dîb el-Buğâ), I-V, Dâru'l-Ulûmi'l-İnsâniyye, Dimeşk, 1413/1993.
- , *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, (çev: Mehmet Sofuoğlu), I-XVII, Ötüken Yayınları, y.y., tsz.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002.
- Cilânî, Fadlullah, *Fadlullahi's-Samed fi Tevdîhi'l-Edebi'l-Müfred*, I-II, Mektebetü Dâri'l-İstikâme, y.y., 1416/1995.
- Çoşkun, Selçuk, "Bana Arz Olundu" Kalıbıyla Rivâyet Edilen Hadîsler ve Anlamı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, sayı: 29, s. 43-69.
- , "Bana Arz Olundu" Kalıbıyla Rivâyet Edilen Hadîslerin Menşei Üzerine, *Ekev Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler-*, 2009, cilt: I, sayı: 2, s. 181-188.
- , *Hadîse Bütüncül Bakış (Tesbît-Anlama-Anlatma Bağlamında Bir İnceleme)*, İFAV, İstanbul, 2011.
- Çağrı, Mustafa, "Gıybet", *DİA*, XIV, 63-64.
- Çakın, Kamil, "Hadîs'in Kur'ân'a Arzı Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1993, cilt: XXXIV, s. 237-67.
- Çelebi, İlyas, "Gayb", *DİA*, XIII, 404-08.
- Dârimî, Muhammed b. Abdirrahmân, *Sünen*, I-II, Çağrı Yayınları, 1992/1413.
- Dümeynî, Misfir b. Gurmillah, *Hadîs'te Metin Tenkîdi Metotları*, (çev: İlyas Çelebi, Adil Bebek, Ahmet Yücel), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Ebû Avâne, Ya'kûb b. İshâk el-İsferâinî, *Müsned/Müstahrec*, I-V, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1418/1998.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eşâs, *Sünen*, I-IV, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992/1413.
- Ebu Zehra, Muhammed, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, (çev: Abdulkadir Şener), Fecr Yayınevi, Ankara, 1994.
- Ertürk, Mustafa, *Metin Tenkîdi (Gayb ve Fiten Hadîsleri Örneği)*, Fecr Yayınevi, Ankara, 2005.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kub b. Süfân, *Kitâbu'l-Ma'rife ve't-Târîh*, (thk. Ekrem Ziyâ Umerî), I-IV, Mektebetü'd-Dâr, Medine, 1410.
- Genç, Mustafa, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, Kitâbî Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadîsin Anlaşılması ve Yorumlanmasından Metodoloji Sorunu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000.
- Ğazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, tsz.
- Hâkimu'n-Nisâbûrî, Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek ale's-Sahîheyn*, (thk: Mustafa Abdulkâdir 'Atâ), I-V, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.
- Hattâbî Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm, *İlâmu'l-Hadîs fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (thk: Muhammed b. Sa'd), I-IV, Câmîatu Ümmü'l-Kurâ, y.y., 1409/1988.

- , *Me'âlimu's-sünen*, I-IV, Halep, 1351/1932.
- Hatiboğlu, İbrahim, *İslâm'da Yenilenme Düşüncesi Açısından Modernistlerin Sünnet Anlayışı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1996.
- Hennâd b. Serî, *Kitâbü'z-Zühd*, (thk. Abdurrahman b. Abdilcabbâr el-Ferivâî), I-II, Dâru'l-Hulefâi li'l-Kutubi'l-İslâmî, Kuveyt, 1406/1985.
- Humeydî, Abd b. Humeyd b. Nasr, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, (Mahmûd Muhammed Halîl es-Sa'îdî, Subhî es-Semerrâî), Mektebetü's-Sünne, Kâhire, 1408/1988.
- İbn Balabân Alâuddîn Ali, *Sahîhu İbn Hibbân bi-tertibî İbn Balabân*, (thk. Şuayb el-Arnaût), I-XVIII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1414/1994.
- İbn Battâl, Ali b. Halef b. Abdilmelik el-Kurtubî, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. Abû Temîm Yâsir b. İbrahim), I-X, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1423/2003.
- İbn Ebî'd-Dünya, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd, *Kitâbu'l-Kubûr*, (tah. Târik Muhammed Seklûi el-Umudî), Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, Medine, 1420/2000.
- İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib), I-X, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Riyâd, 1417/1997.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *Musannef*, (thk. Muhammed Avvâme), I- XXVI, Dâru'l-Kible, Beyrût,1437/2006.
- İbn Hacer, Hâfız Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz), I-XIII+I, Dâru'l-Feyhâ, Dîmaşk, 1421/2000.
- , *el-Metâlibu'l-Âliye bi-Zevâidi'l-Mesânidi's-Semâniyye*, (thk. Sa'îd b. Nâsır), I-XIX, Dâru'l-Âsime, Riyâd, 1419.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddîn Abdülmelik, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I-IV, Dâru'l-Hayr, Beyrut, 1424/2004.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk, *Sahîhu İbn Huzeyme*, (Muhammed Mustafa el-Azamî), I-IV, Beyrût, 1390/1970.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâduddîn İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, (thk. Sâmi b. Muhammed Selâme), I-VIII, Dâru Taybe, y.y., 1420/1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *Sünen*, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemaleddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, LV, Dâru'l-Meârif, Kahire, tsz.
- İbn Receb el-Hanbelî, Abdurrahman b. Ahmed, *Ehvâlu'l-Kubûr ve Ahvâlu Ehlihâ İla'n-Nuşûr*, (thk. Hâlid Abdullatîf es-Seb'u'l-Alemî), Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrût, 1425/2005.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zühri, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I-XI, (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Ustre, Kahire, 2002.

- İbnu'l-Cârud, Ebû Muhammed Abdullah b. Ali, *el-Münteka mine's-Süneni'l-Müsnede an Resûlillah*, (thk. Abdullah Ömer Bârûdî), Dâru'l-Cinân, Beyrût, 1988.
- İbnu'l-Esîr, Ebû's-Saâdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fi Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, (Ebû Abdîrrahman Salâh b. Muhammed b. Avîda), I-V, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1423/2002.
- İbnu'l-Mulakkîn, Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, *et-Tavdîh li-Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh*, (thk. Abdulaziz Ahmed el-Meşîkah), I-XXXVI, Ğerâs, Kâhire, 1431/2010.
- İshâk b. İbrahim b. Mahled b. Râhûye, *Müsned*, (thk. Abdulğafûr b. Abdilhak el-Belûşî), Mektebetü'l-Îmân, Medîne, 1412/1991.
- Kâdî 'Iyâz, Ebû'l-Fadl 'Iyâz b. Mûsâ b. 'Iyâz el-Yahsûbî, *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâidi Müslim*, (thk. Yahyâ İsmail), I-VII, Dâru'l-Vefâ, y.y., 1419/1998.
- Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadîsler Menşe'i Tanıma Yolları Tenkîdi*, İFAV, İstanbul, 2012.
- Kara, Necati, "Kur'ân'da Gayb", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1994, cilt: I, sayı: 1, s. 54-90.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, "Kur'ân'da 'Gıybet' Olgusu: Bir Davranım Bozukluğu Olarak Dedikodu ve Korunma Yolları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, cilt: XI, sayı: 2, 51-70.
- Keleş, Ahmet, *Hadîslerin Kur'ân'a Arzı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011.
- Keşmîrî, Muhammed Enver, *Feyzu'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî ma'a Hâşiyeti Bedri's-Sârî*, I-VI, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1426/2005.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, *Alternatif Hadîs Metodolojisi*, Kitâbiyât Yayınları, Ankara, 2002.
- , *İslam Düşüncesinde Sünnet Eleştirel Bir Yaklaşım*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1999.
- Kirmânî, Muhammed b. Yûsuf, *el-Kevâkibu'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XV, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1401/1981.
- Kurtubî, Ahmed b. Ömer b. İbrahim, *el-Muŕhim limâ Eşkele min Telhîsi Kitâbi Müslim*, (thk. Muhyiddin Dîb Metû, Yûsuf Ali Büdeyyvî, Ahmed Muhammed es-Seyyid, Mahmûd İbrahim Bezzâl), I-VII, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1417/1996.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *et-Tezkire fi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umuri'l-Âhire*, (thk. I'sâmuddîn es-Sebâbitî), Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1424/2003.
- Mâlik b. Enes, *Muvatta*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Mollâ Hâtır, Halil İbrahim, *el-İsâbe fi Sıhhati Hadîsi'z-Zübâbe*, Dâru'l-Küble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, y.y., 1984.
- Mubârekfûrî, Eb'û'l-Alâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdîrrahîm, *Tuhfetü'l-Ahvezî bi-Şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, (thk. Yûsuf el-Hâc Ahmed), I-X, Dâru'l-Feyhâ, Dimeşk, 1432/2011.

- Müslim b. Haccâc, *Sahîh*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb, *Sunenu'n-Nesâî*, I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992.
- , *Sünenü'n-Nesâî: bi-Şerhi'l-Hâfız Celâleddîn es-Suyûtî ve Hâşiyeti'l-İmâm es-Sindi*, I-IX, Dâru'l-Fikr, Beyrût, tsz.
- Nevevî, Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, I-IX, Mektebetü'l-İmân, Kâhire, tsz.
- Okuyan, Mehmet, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Kabir Kavramı ve Kıyamet-Âhîret Süreci*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Oruçhan, Osman, *Hadîs ve Bilim*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011.
- Oğan, Kasım, *Kabir Hayatı İle İlgili Rivayetlerin Tespit Tahric ve Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2010.
- Öğüt, Sâlim, "Tahâret", *DİA*, XXXIX, 383-384.
- Özafşar, Mehmet Emin, *Hadîsi Yeniden Düşünmek Fikhî Hadîsler Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1998.
- Özdemir, Veysel, "Kabir Azâbı İle İlgili Bazı Hadîslerin İsnadları Üzerine Bir İnceleme", *EKEV Akademi Dergisi – Sosyal Bilimler -*, 2014, cilt: XIX, sayı: 59, s. 265-330.
- Polat, Salahattin, *Metin Tenkîdi*, İFAV, İstanbul, 2010.
- , "Hadîste Metin Tenkîdi II", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 7, Kayseri, 1990, s. 81-112.
- , "Hadîste Metin Tenkîdi III", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 8, Kayseri, 1992, s. 79-109.
- , "Maturidiye Göre Gayb ve Hz. Peygamber'in Bilgisinin Sınırları" *Hadîs Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul, trsz., s. 135-153.
- Râzî, Ebû Abdîllah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefâtilhu'l-Ğayb*, I-XXXII, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1401/1981.
- Reşid Rızâ, Muhammed b. Ali, *Tefsîru'l-Menâr*, I-XII, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmetü li'l-Kitâb, y.y., 1990.
- Saîd, Abdulcebbâr, "Metin Tenkîdinde Temel Kriterler", (çev: Ahmet Ürkmez), *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, c. 12, Adana, 2012, s. 215-249.
- Störg, Hans Joachim, *Vedalaradan Tractatus'a Dünya Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul, 2011.
- Suyuti, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Şerhü's-Sudur bi-Şerhi Halî'l-Mevta ve'l-Kubûr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1984.
- Şa'bân, Zekiyyüddîn, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, (çev. İbrahim Kâfi Dönmez),

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.

Şinkîfî, Muhammed el-Hıdr, *Keveserü'l-Me'âni'd-Derârî fî Keşfi Habâyâ Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1415/1995.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, (thk. Tânk b. 'İvedullah, Abdulmühsin b. İbrahim), I-X, Dâru'l-Harameyn, Kâhire, 1415.

-----, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (thk. Hamdî b. Abdilmecîd), I-XX, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musul, 1404/1983.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), I-XXIV, Müessesetü'r-Risâle, y.y., 1420/2000.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Seleme, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, (thk. Şuayb el-Arnaût), I-XVI, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1415/1994.

Tartı, Nevzat, "Bilim-Hadîs İlişkisine Dayalı Bir Metin Tenkîdi Tartışması", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 15, 2003, s. 95-104.

Tayâlîsî, Süleymân b. Dâvud, *Müsned*, (thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî), I-IV, Dâru Hicr, y.y., 1419/1999.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları, 1992/1413.

Usta, İbrahim, "Allgemeiner Überblick Über "Al-Barza?" Bei Den Gelehrten/İslam Mehheplerinde Kabir Hayatı'na Genel Bakış", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2012, cilt: XII, sayı: 1, s. 245-255.

Ünal, Yavuz, *Hadîsleri Tespitte Yöntem Sorunu (Akla uygunluk – Akla Aykırılık)*, Etüt Yayınları, Samsun, 1999.

Vâkîdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkîdî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, (tah: Marsden Jones), I-III, Müessesetu'l-'Alemî li'l-Metbûât, Beyrut, 1989.

Vekî' b. Cerrâh, *Kitâbu'z-Zühed*, (thk. Abdurrahman Abdulcabbâr el-Ferivâî), I-III, Dâru's-Sumey'î, Riyâd, 1415/1994.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, Azim Dağıtım, İstanbul, trsz.

Yıldırım, Enbiya, *Geleneksel Hadîs Yorumculuğu*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2007.

-----, *Hadîste Metin Tenkîdi*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2009.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl*, I-IV, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrût, 1407.

(Tablo Dipnotlar)

1 Süleymân b. Dâvud et-Tayâlîsî, *Müsned*, (thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî), I-IV, Dâru Hicr, y.y., 1419/1999, IV, 369.

2 Alâuddîn Ali b. Balabân, *Sahîhu İbn Hibbân bi-terfîbi İbn Balabân*, (thk. Şuayb el-Arnaût), I-XVIII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1414/1994, VII, 399-400 (hd. no: 3129).

3 Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, *Müsnedü Bezzâr*, (thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah), I-XV, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medîne, 1409/1988, XI, 124-25 (hd. no:

- 4848).
- 4 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992, I, 225.
 - 5 Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Sahîh*, (thk. Mustafa Dîb el-Buğâ), I-V, Dâru'l-Ulûmî'l-İnsâniyye, Dîmeşk, 1413/1993, Edeb, 49.
 - 6 Buhârî, *Vudû*, 54.
 - 7 Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eşsâs, *Sünen*, I-IV, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992/1413, Tahâret, 11.
 - 8 Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992, Cenâiz, 116 (hd. no: 2066).
 - 9 Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, (Muhammed Mustafa el-Azamî), I-IV, Beyrût, 1390/1970, I, 32 (hd. no: 55).
 - 10 Bezzâr, *Müsned*, XI, 124 (hd. no: 4847).
 - 11 Vekî' b. Cerrâh, *Kitâbu'z-Zühâd*, (thk. Abdurrahman Abdulcabbâr el-Ferivâî), I-III, Dâru's-Sumey'î, Riyâd, 1415/1994, III, 759 (hd. no: 444).
 - 12 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 225.
 - 13 Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *Musannef*, (thk. Muhammed Avvâme), I-XXVI, Dâru'l-Kible, Beyrût, 1437/2006, II, 85 (hd. no: 1313); VII, 456 (hd. no: 12164).
 - 14 Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbni Mâce, *Sünen*, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Tahâret, 26, (hd. no: 347, 349).
 - 15 Hennâd b. Serî, *Kitâbü'z-Zühâd*, (thk. Abdurrahman b. Abdilcabbâr el-Ferivâî), I-II, Dâru'l-Hulefâi li'l-Kutubi'l-İslâmî, Kuveyt, 1406/1985, I, 218 (hd. no: 360), II, 575 (hd. no: 1213).
 - 16 Ebû Dâvud, *Tahâret*, 11.
 - 17 Nesâî, *Tahâret*, 27 (hd. no: 31).
 - 18 Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Seleme et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, (thk. Şuayb el-Arnâût), I-XVI, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1415/1994, XIII, 184 (hd. no: 5190).
 - 19 Buhârî, *Edeb*, 46.
 - 20 Müslim b. Haccâc, *Sahîh*, (thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî), I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Tahâret, 34.
 - 21 Ebû Yûsuf Ya'kub b. Süfân el-Fesevî, *Kitâbu'l-Ma'rife ve't-Târîh*, (thk. Ekrem Ziyâ Umerî), I-IV, Mektebetü'd-Dâr, Medine, 1410, III, 215.
 - 22 Ebû İshâ Muhammed b. İshâ et-Tirmizî, *Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları, 1992/1413, Tahâret, 53 (hd. no: 70).
 - 23 Bezzâr, *Müsned*, XI, 123 (hd. no: 4846).
 - 24 Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. el-Cârud, *el-Münteka mine's-Süneni'l-Müsnede an Resûlillah*, (thk. Abdullah Ömer Bârûdî), Dâru'l-Cinân, Beyrût, 1988, s. 30 (hd. no: 130).
 - 25 Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk el-İsferâinî, *Müsned/Müstahrec*, I-V, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1418/1998, I, 168.
 - 26 Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn b. Ali el-Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, (thk. Muhammed Abdulkâdir Ata'), I-X, Mektebetu Dari'l-Bâz, Mekke, 1414/1994, I, 104; Şu'abu'l-İmân, (thk. Muhammed Sa'îd Zeğlûl), I-VII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1410, VII, 492.
 - 27 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 460 (hd. no: 12171).
 - 28 İbn Mâce, *Tahâret*, 26, (hd. no: 347).
 - 29 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 225.
 - 30 Buhârî, *Vudû*, 55.

- 31 Nesâî, *Cenâiz*, 116 (hd. no: 2067)
- 32 Ebû Avâne, *Müsned/Müstahrec*, I, 168.
- 33 Abd b. Humeyd b. Nasr, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, (Mahmûd Muhammed Halîl es-Sa'îdî, Subhî es-Semerrâî), Mektebetü's-Sünne, Kâhire, 1408/1988, s. 210 (hd. no: 620).
- 34 Muhammed b. Abdirrahmân ed-Dârimî, *Sünen*, I-II, Çağrı Yayınları, 1992/1413, el-Vudû ve's-Salât, 61.
- 35 Beyhakî, *Sünen*, II, 412.
- 36 Buhârî, *Cenâiz*, 87.
- 37 İbn Hibbân, *Sahih*, VII, 398-99 (hd. no: 3128).
- 38 Tayâlisî, *Müsned*, II, 198.
- 39 Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, XIII, 186 (hd. no: 5191).
- 40 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 39.
- 41 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 88 (hd. no: 1317).
- 42 İbn Mâce, *Tahâret*, 26 (hd. no: 349).
- 43 Tayâlisî, *Müsned*, II, 198.
- 44 Buhârî, *Kitâbu't-Târihi'l-Kebîr*, (thk. Mustafa Abdulkâdir Ata), I-IX, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1429/2008, II, 110.
- 45 Bezzâr, *Müsned*, IX, 101 (hd. no: 3636).
- 46 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 35.
- 47 Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, (thk. Muhammed Fuâd Abdulkâkî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût, 1409/1989, s. 256 (hd. no: 735).
- 48 İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-Âliye bi-Zevâidi'l-Mesânidi's-Semâniyye*, (thk. Sa'îd b. Nâsır), I-XIX, Dâru'l-Âsime, Riyâd, 1419, II, 102.
- 49 Ebû'l-Hasen Bahşel Eslem b. Sehl er-Rezzâz el-Vâsitî, *Târihu Vâsit*, (thk. Kurkîs Avvâd), Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1406/1986, s. 250.
- 50 Bahşel'in Târih'inin elimizdeki nüshasında bu hanım sahâbînin künyesi Ümmü Meysera olarak geçmektedir. Ancak İbn Hacer ile Aynî'nin Bahşel'den aktardıkları rivâyette bu hanım sahâbînin künyesinin Ümmü Mübeşşir şeklinde olduğudur. (Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* I, 414; *Aynî*, *Ümdetu'l-Kârî*, III, 174.) Yapmış olduğumuz arama sonucunda Ümmü Meysera künyeli herhangi birine rastlayamadık. Dolayısıyla Bahşel'in elimizdeki nüshasında tahkik hatası yapıldığı kanaatindeyiz.
- 51 Bahşel'deki rivâyetin bu kısmında da "رفه عنهما حتى يُخفَا" şeklinde bir ibare bulunmaktadır. Burada da hata yapıldığı kanaatindeyiz. Dolayısıyla bu kısım ile ilgili bilgiyi Aynî'deki rivâyetten (لا يرفعان عنهما حتى يجفَا) aktardık.
- 52 Taberânî (ö. 360) de tahrîc etmiştir. Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, (thk. Tânk b. 'İvedullah, Abdulmühsin b. İbrahim), I-X, Dâru'l-Harameyn, Kâhire, 1415, VII, 344.
- 53 Beyhakî, *İsbâtu Azâbi'l-Kabr*, (thk. Şeref Mahmûd el-Kudât), Dâru'l-Furkân, Ammân, 1403/1983, s. 89 (hd. no: 127).
- 54 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 266.
- 55 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (thk. Hamdî b. Abdilmecîd), I-XX, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musul, 1404/1983, VIII, 216.
- 56 İbn Hibbân, *Sahih*, III, 106 (hd. no: 824).

- 57 Beyhakî, *İsbâtu Azâbi'l-Kabr*, s. 87 (hd. no: 122).
58 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 376 (hd. no: 12168).
59 İshâk b. İbrahim b. Mahled b. Râhûye, *Müsned*, (thk. Abdulğafûr b. Abdilhak el-Belûşî),
Mektebetü'l-Îmân, Medîne, 1412/1991, I, 246 (hd. no: 207).
60 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 441.
61 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 186.
62 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 172.
63 Müslim, *Zühd*, 18 (hd. no: 74/3012).
64 İbn Balaban, *Sahîhu İbn Hibbân*, XIV, 455 (hd. no: 6524).